

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatsku usmenu književnost

Zagreb, 28. rujna 2013.

**ULOGA MALIH LITERARNIH FORMI U KARAKTERIZACIJI
LIKOVA I POSTIZANJU HUMORA U ROMANU ANTE TOMIĆA *ŠTO
JE MUŠKARAC BEZ BRKOVA***

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS bodova

Mentor:

dr. sc. Evelina Rudan

Student:

Marija Barberić

SADRŽAJ

1. Uvod.....	3
2. Književna kritika o književnom radu Ante Tomića.....	5
3. O romanu <i>Što je muškarac bez brkova</i>	8
4. Male literarne forme u romanu <i>Što je muškarac bez brkova</i>	13
4.1. Poslovice.....	13
4.2. Paremiologizmi.....	18
4.3. Psovke, kletve, zakletve.....	34
4.4. Aforizam.....	42
4.5. Stihovani oblici.....	44
4.5.1. Gange.....	44
4.5.2. Haiku poezija.....	48
4.6. Vic.....	50
5. Zaključak.....	53
6. Literatura.....	55

1. Uvod

Za diplomski rad na ovu temu odlučila sam se kako bih istražila zastupljenost i funkciju malih literarnih formi u jednom suvremenom hrvatskom romanu, konkretnije u humorističkom romanu Ante Tomića *Što je muškarac bez brkova*. U radu ću stoga pokazati koje se male literarne forme uopće javljaju u romanu, a uz to ću istražiti imaju li one utjecaj na karakterizaciju pojedinih likova te utjecaj na postizanje humora u romanu.

Kad govorimo o malim literarnim formama, govorimo o različitim usmenim oblicima (poslovice i poslovični izričaji, zagonetka, vic, anegdota, razne pjesmice i drugi stihovani oblici) te pismenim oblicima (aforizam, grafit, epitaf, epigram i epigrafika). To su oblici koji izmiču kategorizaciji rodova i vrsta, mogu se uklopiti u sve književne rodove i vrste, a prisutnošću u većim strukturama ne gubi se njihova nit, već trebamo prepoznati njihovu funkciju. Gérard Genette naziva ih malim fluidnim formama te iznosi kako su one jednakom snagom prisutne u lirici, epici i drami, a tekstu daju dodatno značenje.¹

Josip Užarević u svojoj knjizi *Književni minimalizam* daje poprilično velik popis malih oblika, uključujući i različite suvremene oblike, a valja napomenuti kako se pritom ne ograničava samo na književnost. Osim već spomenutih oblika, na popisu će se tako naći i čestitka, lozinka, molba, molitva, pismo, plakat, propovijed, SMS, spot, itd. (usp. Užarević 2012: 12-13). Užarević ističe i činjenicu „da mali žanrovi postaju dijelovima većih i da ondje doživljuju kvalitativno-funkcionalnu preobrazbu“ (isto:11), a o uključivanju malih oblika u roman reći će kako „i mali žanrovi životne svakodnevice (pismo, pozdrav, psovka, molba, zahvala) i mali umjetnički jezičnoumjetnički žanrovi (poslovice, lirska pjesma, aforizam, epitaf, basna) ulaze kao elementi u novu nad-cjelinu romana, ali prvi pritom u toj nad-cjelini modeliraju *umjetničku sliku svakodnevice*, a drugi – *umjetničku sliku umjetnosti*. Drugim riječima, već do ulaska u roman među njima postoji kvalitativna razlika (umjetnost – neumjetnost), ali nakon uključivanja u opsežniju umjetničku strukturu neumjetnički žanrovi postaju umjetničkima, a umjetnički – funkcionalno i osviješteno umjetničkima“ (isto:11).

Svojevrsni začetnik proučavanja malih literarnih formi je André Jolles, autor knjige *Jednostavni oblici*, a u jednostavne oblike ubraja legendu, sagu, mit, zagonetku, izreku, kazus,

¹ Botica, Stipe: predavanje iz kolegija Tipologija malih literarnih formi i usmenost, ak.g. 2008/2009.

memorable, bajku i vic. Jednostavne oblike definira kao one oblike koji su „proizašli iz jezika, ali kao da se odriču toga učvršćenja, koji se, slikovito rečeno, trajno nalaze u nekom drugom agregatnom stanju: onim oblicima koje nije obuhvatila ni stilistika, ni retorika, ni poetika, dapače možda niti 'pismo', koji, premda pripadaju umjetnosti, zapravo ne postaju umjetninom, koji, premda pjesništvo, ne čine pjesmu“ (Jolles 1978: 13). Jolles iznosi da je „svim jednostavnim oblicima zajedničko da se oblikuju u jeziku putem jezičnih gesta – s druge strane, jezične su geste one koje nam, kao jezične jedinice opterećene moći neke duhovne zaokupljenosti i tako morfološki spoznatljive, omogućuju da jednostavne oblike odijelimo jedne od drugih i da ih razlikujemo.“ (isto: 197).

U svom radu bavit ću se samo onim oblicima koje nalazimo u romanu *Što je muškarac bez brkova*, a to su poslovice, paremiologizmi, aforizmi, stihovani oblici te vic. Također, u jednom poglavlju rada bavit ću se i psovka, kletvama i zakletvama. Treba odmah napomenuti kako Kekez u svojoj knjizi *Poslovice i njima srodni oblici* iz 1984. godine, usmenoknjiževne kletve, zakletve, proklinjanja i blagoslove svrstava u jednu od paremioloških grupacija, no prema Kekezu iz 1996. godine ti se oblici svrstavaju u retoričke oblike. Navodi kako se kletve i blagoslove prethodno izostavljalo iz govorničkih oblika „jer se prema inerciji tradicije i prema minijaturnosti teksta smatralo da im je mjesto među poslovicama“ (Kekez 1996: 288), a o tome će više riječi biti u samom radu.

2. Književna kritika o književnom radu Ante Tomića

Ante Tomić suvremeni je hrvatski pisac, rođen 22. travnja 1970. godine u Splitu. Osnovnu školu završio je u selu Proložcu pored Imotskog, a na Filozofskom fakultetu u Zadru završio je studij filozofije i sociologije. Danas radi kao profesionalni novinar u *Jutarnjem listu*, iako je novinarsku karijeru započeo u *Slobodnoj Dalmaciji*. Za svoj novinarski rad nagrađen je nagradom Hrvatskog novinarskog društva *Marija Jurić Zagorka* za najbolju reportažu (1996.) i kolumnu (2005.).

Kao pisac javio se u kulturnom časopisu *Torpedo*, a bio je i član njegova uredništva. Njegova prva knjiga objavljena je 1997. godine u Splitu. Riječ je o zbirci priča *Zaboravio sam gdje sam parkirao*.² Pogačnik navodi kako zbirka pokazuje da je „riječ o autoru koji jako dobro zna što je kratka priča, u njoj se više nego vješto snalazi, a osim toga njegove priče i paradigmatički su primjer proze, ali i svjetonazora devedesetih.“ (Pogačnik 2002: 160). Primorac dodaje kako je Tomić u svojim novelama „gotovo isključivo zaokupljen odnosom muškarac-žena“ (Primorac 2005: 449) te kako se u njima susrećemo „najčešće s dva aspekta poslijeratne zbilje: socijalnom bijedom i njezinim razornim djelovanjem na pojedince i društvo, i posttraumatskim reakcijama ljudi koji su sudjelovali u ratu“ (isto: 449). Prošireno izdanje te knjige objavljeno je 2001. godine.

Njegov prvi roman *Što je muškarac bez brkova* objavljen je 2000. godine, a do sada je imao devet izdanja. Prema romanu je snimljen i istoimeni film redatelja Hrvoja Hribara, a roman je uprizoren i u kazalištu u adaptaciji Aide Bukvić. Godinu dana nakon objavljivanja romana, Tomić objavljuje i knjigu feljtona *Smotra folklor*. Riječ je o zbirci feljtona „što su se tijekom 1998. i 1999. pojavljivali na stranicama *Slobodne Dalmacije*. U tome smislu riječ je o primarno novinskim napisima u kojima Tomić tematizira razne fenomene svakodnevice, s naglaskom na one, htjeli mi to ili ne, još uvijek itekako dominantne odlike lokalnog mentaliteta koje se može strpati pod duhovitu i dobro odabranu naslovnu sintagmu – smotra folklor.“ (Pogačnik 2002: 232).

Napisao je i roman *Ništa nas ne smije iznenaditi* (2003.) prema kojemu je redatelj Rajko Grlić snimio film *Kraula*, zatim romane *Ljubav, struja, voda i telefon* (2005.), *Čudo u Poskokovoj Dragi* (2009.) te roman *Punoglavci* (2011.), a osim romana napisao je i zbirke

² <http://www.profil-mozaik.hr/autori/ante-tomic/biografija/80420>

priča *Veliki šoping* (2004.), *Građanin pokorni* (2006.), knjigu feljtona *Klasa optimist* te knjige kolumni *Dečko koji obećava* (2009.) i *Nisam pametan* (2010.). Zajedno s Ivicom Ivaniševićom napisao je dramu *Krovna udruga*, a obojica su i koscenaristi filma *Posljednja volja* te zajedno s Renatom Baretićem koscenaristi TV serije *Novo doba*.³

Tomić je bio i jedan od ključnih pripadnika grupe pisaca okupljenih oko Festivala alternativne književnosti, kasnije preimenovanog u Festival A književnosti, a poznatijeg po svom akronimu FAK. Odigrao je važnu ulogu svojim duhovitim reportažama u kojima je izvještavao o atmosferi na manifestacijama. Riječ je o neformalnoj skupini pisaca, osnovanoj u svibnju 2000. godine „koja održava festivale javnog čitanja i promocije pisaca. Na tim se festivalima, estradnim turnejama autori međusobno družu, čitaju svoje proizvode pred publikom koja burno reagira i navija. Osim toga, obilježuje ih i smišljen način samoreklame i međusobnoga kritičkog potpomaganja, što je dakako izazvalo i burne protureakcije. Skupina je proklamirala načelo otvorenosti, pa obuhvaća pisce i kritičare različitih generacijskih i poetičkih pripadnosti: Borivoja Radakovića, Krunu Lokotara, Nenada Rizvanovića, Juricu Pavičića, Roberta Perišića, Miljenka Jergovića, Stanka Andrića, Zorana Ferića, Antu Tomića, Edu Popovića, a povremeno se pridružuju i stariji, poput Gorana Tribusona, čak i Ive Brešana. Skupina je najviše pridonijela razvoju kratke priče, ali neki njezini članovi (J.Pavičić, A.Tomić, B. Radaković) dali su opipljiv doprinos hrvatskome romanu.“ (Nemec 2003: 418). Fakovci su sebe „prepoznavali kao opoziciju glavnim tokovima književnosti i, općenito, kulturi Tuđmanove epohe... Zanima ih konkretni pojedinac, stvarni čovjek, a ne ideološki konstrukt Uzornog Hrvata krojenog po mjeri veličanstvenog trenutka“ (Visković 2006: 14).

Prva festivalska manifestacija održana je 13. i 14. svibnja 2000. godine u Osijeku, a zainteresiranost Osječana te povoljan medijski odjek potaknuli su organizatore na to da manifestaciju prenesu i u druge gradove. FAK se tako održavao i u Zagrebu, Puli, Motovunu, Rijeci, Novom Sadu, Beogradu, Varaždinu, Svetvičentu i Starom Gradu. Na njemu je sudjelovalo osamdesetak domaćih pisaca i dvadesetak gostiju, a od njegova osnutka pa sve do gašenja, 14. prosinca 2003. godine, održano je ukupno sedamnaest manifestacija. (isto: 16).

Kao i ostatak skupine, Tomić je pridonio razvoju kratke priče, ali je dao i velik doprinos hrvatskom romanu. Kako ističe Nemec, „u devedesetima je hrvatski roman upao u stanovitu 'krizu identiteta““ (Nemec 2003: 411). Roman je u tom razdoblju zapravo u drugom

³ http://hr.wikipedia.org/wiki/Ante_Tomi%C4%87

planu, dok naj snažniji razvoj doživljava novela, odnosno kratka priča. Navodi i kako u usporedbi s osamdesetim, na romanesknoj sceni devedesetih dolazi do određenih promjena. „Novost je svakako pravi boom nefikcionalnih ili polufikcionalnih formi, poput autobiografija, memoara, biografija, dnevnika, pisama, svjedočanstava, 'neizmišljenih' romana. Pisci devedesetih najčešće zbog terapijskih razloga bježe u svijet djetinjstva i mladosti, vraćaju se proživljenima traumatičnim iskustvima, povjeravaju čitatelju svoje tajne, propitkuju vlastita sjećanja i uspomene, obnavljaju slike pohranjene u memoriji. Takav trend mogao se zapaziti već osamdesetih, ali sada je osjetno pojačan“ (isto: 412). Također „novost je u romanesknoj produkciji devedesetih zaokret prema stvarnosnoj problematici, barem u dijela pisaca. Zasiurno je takvo tematsko prestrukturiranje inicirao rat i sve one promjene – kulturne, političke, ideološke i društvene – što ih je rat proizveo“ (isto: 413).

Jednako tako, Visković ističe da društvena zbilja dobiva sve više pozornosti od strane novih pisaca. „Njihova se književnost osvrće na društvenu stvarnost svojega vremena, ona je kritički komentira, bavi se pozicijom maloga čovjeka u turbulentnim vremenima. Stoga i nije čudno da se kao poetičke oznake za spomenute pisce počinju upotrebljavati termini neorealizam i stvarnosna književnost.“ (Visković 2006: 7). Osim ratne, javljaju se i romani drugih tema kao što je povijesni, kriminalistički, pustolovni, horror, pornografski roman (Nemec 2003: 415-417). Također, „u tome razdoblju pišu se i romani u obliku intertekstualnih kolaža, pastiša, parodija i erotskih bedekera. Obnavljaju se i stare forme poput pikarskih i gotskih romana“ (isto: 418).

U predgovoru prozne antologije *Tko govori, tko piše*, u kojoj je obuhvaćena suvremena hrvatska proza od 1994. do 2007. godine, Jagna Pogačnik ističe kako smo „danas suočeni sa svojevrsnim 'procvatom romana“ (Pogačnik 2008: 18) te jednako tako naglašava „poetičko šarenilo i pluralizam literarnih koncepata koji je hrvatskom proznom književnošću vladao posljednjih petnaestak godina“ (isto: 20). Tomić je svojim romanima također pridonio tom procvatu, a o njegovom romanu *Što je muškarac bez brkova*, koji je na našoj književnoj sceni jedinstven i svojim žanrom te koji je našao svoje mjesto i u spomenutoj antologiji, bit će više riječi u nastavku rada.

3. O romanu *Što je muškarac bez brkova*

Što je muškarac bez brkova prvi je roman Ante Tomića. Riječ je o humorističkom romanu, na što nas upućuje i sam njegov podnaslov. Kao što je već spomenuto, objavljen je 2000. godine i do sada je imao devet izdanja, a vrlo brzo nakon prvog objavljivanja stekao je veliku popularnost i čitanost. Uprizoren je i u kazalištu u adaptaciji Aide Bukvić, a prema njemu je 2005. godine snimljen i istoimeni film redatelja Hrvoja Hribara.

Suprotno prvoj knjizi u kojoj likovi i radnja pripadaju gradskom miljeu, Tomić je radnju svog romana ovoga puta smjestio na selo. Riječ je o selu Smiljevu u Dalmatinskoj zagori. To izmišljeno selo Tomić je „napučio likovima koji su doduše potekli sa sela ali u radnom, egzistencijalnom smislu nisu seljaci: mjesni svećenik, njegov brat general Hrvatske vojske, bivši emigrant i njegova kći koja jedva natuca hrvatski, uspaljena udovica koja je naslijedila milijun maraka, ministar obrane, seoski katolički intelektualac i haiku pjesnik.“ (Primorac 2005: 452). Osim spomenutih likova, tu su još i trgovac Josip zvan Miguel, čitatelj crne kronike Markan, invalid Ivić te Brico, Iko i Mate zvan Crni, seoski zgubidani koji vrijeme najčešće provode u gostionici.

Važnu ulogu u romanu ima i sveznajući pripovjedač koji komentira događaje i postupke svojih likova, a na početku svakog poglavlja uočiti ćemo svojevrsni sažetak koji zapravo ne najavljuje što će se u određenom poglavlju konkretno događati, već ga možemo shvatiti više kao pripovjedačev komentar ili nametanje pripovjedačeve vizure (Ljubić 2003: 193-194). „Čitajući roman lako je uočiti da je pripovjedač onaj koji određuje ton zbivanja, zapravo izriče svoj stav prema prilikama i događajima koje opisuje... Pripovjedač nije ovdje netko tko stoji gore i iz ptičje perspektive gleda na puk koji opisuje, on se nalazi među svojim likovima, a ptičju perspektivu samo simulira“ (isto: 194). Na kraju romana, u epilogu, pripovjedač i sam postaje lik, doslovno „silazi“ među svoje likove. Visković navodi da će Tomić u završnom poglavlju „neočekivanom personalizacijom naratora pokazati da se i on zna poigravati nekim metafikcionalnim zezalicama, ali osnovno što ga vodi u njegovu pripovijedanju nije pokazivanje vlastite načitanosti već radost pričanja nepretenciozne priče na zanimljiv i duhovit način, ostavljanje osobnog svjedočenja o nekim stvarnim ljudima, o njihovim manama i vrlinama, o mentalitetu jednog zeznutog vremena, o komičnoj strani naših života“ (Visković 2006: 71).

U romanu Tomić stvara tipičnu seosku sredinu Dalmatinske zagore, posvećuje se ljudima iz toga kraja, njihovim životima i običajima. Maša Kolanović navodi kako je roman zapravo „detaljna studija (ili studija detalja) 'vlaškog' mentaliteta i podneblja“ (Kolanović 2001: 282), a to argumentira prisutnošću „kvazi-narodnog jezičnog blaga, kao što su poslovice, poskočice i psovke (*Nije njoj čovik upa u klak, nego sikira u med, ono što je dobro za grdeline, i ljudima može biti od koristi, Ne možeš i prnit i stisnit, Muškarac bez žene je kao govno na kiši, Jeben li ti majku na uranku, kurac od ovce*), prikaza likova čija je svijest kolektivno uvjetovana španjolskim tv-sapunicama, aktera kutleškog morala, demitologiziranog nacionalizma, lokalne oridinalštine, *lipih sprovoda* do janjetinologije iliti znanosti o uživanju janjetine u Hrvata“ (isto: 282).

Sam roman čine dvije paralelne radnje. Prva je o mladoj i bogatoj udovici Tatjani koja se zaljubljuje u svećenika don Stipana, koji pak pokušava biti vjeran katoličkoj crkvi i ne pokleknuti pred iskušenjem, ali ne uspijeva biti posve ravnodušan prema Tatjani. To mu stvara dodatne probleme te ga navodi na ponovno posezanje za pićem. Druga radnja vrti se oko Marinka, povratnika iz Njemačke, čija se kći Julija zaljubljuje u haiku pjesnika Stanislava. Te se dvije radnje počinju ispreplitati u onom trenutku kada Tatjana pogrešno zaključuje da se svećenik sastaje s Julijom, a raspliću se kada se u selu pojavljuje svećenikov brat general Ivica. Nakon raznih prevrata, general se na kraju ženi Tatjanom, a Julija se udaje za Stanislava.

Jagna Pogačnik piše da je čitava ta priča „o ljubavima, ljubomorama, tračevima, glupostima, zabunama, zadrnosti svjetonazora i primitivizmu oblikovana iznimno vještim preplitanjem pripovjednih dionica, što pokazuje da je Tomić posve dorastao i složenijoj, romanesknoj formi“ (Pogačnik 2002: 107), a jednako tako hvali i Tomićevu „vještinu u oblikovanju dijaloških situacija, govornom karakteriziranju i dočaravanju atmosfere“ (isto: 107). Tomićev dijalog hvali i Velimir Visković, koji ga opisuje kao „sjajno vođen, vrlo prirodan, neusiljen, duhovit dijalog“ (Visković 2006: 71), potom Katarina Peović, koja navodi da roman „obiluje dobrim dijalozima i filmičnim situacijama“,⁴ dok Lucija Ljubić ističe kako su upravo „britki i duhoviti dijalozi“ uvelike pridonijeli lakšoj dramatizaciji samog romana jer je omogućeno njihovo doslovno prenošenje u dramu (Ljubić 2003: 195).

⁴ <http://www.matica.hr/vijenac/186/Opet%20se%20smijemo%20drugima>

Edo Popović dijaloge općenito smatra Tomićevim najjačim adutom, ali on piše da su, za razliku od dijaloga koje inače nalazimo u njegovim pričama, dijalozi u romanu „katkad posve besmisleno, didaskalični, što usporava ritam pripovijedanja, vrijeđa čitateljevu inteligenciju, jednom riječju – iritira“.⁵ Među prigovorima romanu našao se i onaj Ahmeda Burića koji manjkavost knjige vidi u samom njezinom završetku, a za koji smatra da je pomalo romantički i predvidiv⁶ te prigovor Strahimira Primorca koji upućuje na „povremenu nedovoljnu ili nikakvu motivaciju (naslov romana; mjesni trgovac koji stalno govori španjolski pod utjecajem gledanja meksičkih sapunica; vijesti iz novinskih crnih kronika), korištenje stereotipa (pogodite ima li u romanu nešto što bi mirisalo na Hercegovca), predvidivost nekih situacija i reakcija likova, povremeno padanje humora ispod podnošljive razine“ (Primorac 2005: 453).

Već sam podnaslov knjige poručuje čitatelju da će se susresti s humorističkim romanom. U kontekstu proze devedesetih, Tomićev je roman žanrovski jedinstven. Devedesete su u prozu unijele dašak opuštenosti i humora, a uglavnom je riječ o humoru koji više ide u smjeru crnoga humora i groteske. No „kuriozitet ove knjige u tome je što je riječ o romanu uz koji se uglavnom smijete zdravim smijehom, bez famozne knedle u grlu.“ (Pogačnik 2002: 106).

Velik broj kritičara spominje utjecaj češkog humora na Tomićev humor, ali i utjecaj nekih hrvatskih pisaca. Nenad Rizvanović tako piše o češkom podrijetlu Tomićeva humora koji je vidljiv već u njegovoj prvoj knjizi *Zaboravio sam gdje sam parkirao*. Bogumila Hrabala smatra njegovim uzorom pa tako ističe da se Tomiću „posebno sviđaju izvrsni Hrabalovi humoristički efekti koji nastaju komunikacijskom lukom, nerazumijevanjem, miješanjem raznih konteksta ili naprosto fingiranjem komunikacijskih lomova, zezancijom i uspjelim dosjetkama“ (Rizvanović 1998: 232). Zdravko Zima također navodi da je Tomić „baštinio najbolje tradicije češkog humora“ (Zima 2003: 126), a s češkim podrijetlom njegova humora slaže se i Pogačnik, no ona navodi i da roman „još uvijek zorno utjelovljuje model stvarnosne proze devedesetih koji nadopunjava specifičnim stilom u kojemu se prepoznaje njegovo reportažno iskustvo, ali i smisao za autentični, ne češki već hrvatski humor. Upustimo li se u lov za paralelama i pokušamo li ovaj roman smjestiti negdje u kontekst

⁵ <http://www.matica.hr/vijenac/178/Urnebesna%20komedija%20nesporazuma>

⁶ <http://www.bhdani.com/arhiva/187/opservatorij.shtml>

hrvatske tradicije, primjetno je kako je Tomić dosta nasljedovao od Ivana Raosa (*Prosjaci i sinovi*, ali i manje poznati roman *Župnik na kamenu*)“ (Pogačnik 2002: 107). Visković će se jednako tako složiti oko toga da Tomić dosta zahvaljuje Ivanu Raosu i njegovoj knjizi *Prosjaci i sinovi*, i to ne samo njegovom humorizmu, već i konstrukciji karaktera. (usp. Visković 2006: 70), a bliskost njegova humora s Raosovim uočio je i Primorac (usp. Primorac 2005: 452). Ahmed Burić kao Tomićeve uzore spominje Hrabala i Škvoreckog, ali smatra kako se može prepoznati i „utjecaj 'realističke' proze iz Dalmacije, jednog pisca kojeg smo skoro bili zaboravili – Sime Matavulja“.⁷

Mikulaco se u svom članku *Šarko, Dora, Robi K. i Toni Makaroni - infantilne percepcije zbilje 90-ih* između ostalog bavi i Tomićem, njegovom zbirkom priča *Zaboravio sam gdje sam parkirao* i karakterističnim likovima te zbirke pa u sklopu toga govori i o Tomićevom humoru. Navodi kako se Tomić „nadograđuje na tradiciju hrvatske *ruralističke (rustične) proze*: Šimunovića, Božića, Aralicu i osobito Raosa, no prvenstveno na razini uporabe posve određenog tipa humora koji se poziva na pučko i likova oblikovanih njime“ (Mikulaco 2010: 98)⁸, a govori i o utjecaju češke tradicije - Hrabala, Škvoreckog i Wivegha, u smislu ironije i ismijavanja birokratskog aparata i autoriteta (isto: 98).

Mnogi autori ukazuju i na realističnost u romanu. „Realističnost u ruhu humorističnosti igra važnu ulogu u Tomićevoj vizuri: ona je kontekst i tkivo cijelog romana, ali i funkcionalni stilski postupak“ (Kolanović 2001: 282). Kao potvrda toga, najčešće se spominju novinski isječci iz crne kronike koje u romanu čita jedan od likova – Markan te općenito utjecaj medija. Prema Viskoviću, ti su isječci Tomiću omogućili „da u fikcionalni tok romana funkcionalno integrira faktografske detalje koji svjedoče o mentalitetu jednog vremena“ (Visković 2006: 71). Kolanović dodaje da „uzimajući fingirane i humorizirane novinske crnokroničke 'kriške' (koje su malčice prelile čašu čitateljskog strpljenja) i monotirajući ih u svoj roman, autor naglašava njegovo samo gradivno tkivo. Isto tako prevodeći te 'kriške' u specifičan smiljevački diskurs koji kulminira završnom epizodom romana, autor ističe autentičnost svijeta o kojem govori“ (isto: 282). Martina Petranović navodi da je isječcima Tomić u roman unio društvene teme, ali da su oni tu ništa više osim tek

⁷ <http://www.bhdani.com/arhiva/187/opservatorij.shtml>

⁸ http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=89390

naznaka određenih socijalnih problema i utjecaja medija na svakodnevni život (Petranović 2010: 387).⁹ Jednako tako, Pogačnik ističe da se prema kraju romana može primijetiti i gradacija tih isječaka u smjeru apsurdnog i grotesknog, što ga s jedne strane približava modelu humora devedesetih, ali je kod Tomića na više mjesta ipak vidljiv odmak u pravcu ironije (usp. Pogačnik 2002: 108). Kao primjer toga spominje elaboriranje „janjetine kao simbola jednog mentaliteta, preko uplitanja motiva meksičkih sapunica i njihovog utjecaja na duhovni život Hrvata, filmskog citata – obraćanja vozaču riječima 'Vozi, Miško!', korištenja uzvika 'hm!' kao indikatora pripovjedačeve prisutnosti i njegovih nedoumica, pa sve do odličnog epiloga romana“ (isto: 108). I Zima se slaže s tim da Tomić ne bježi pred stvarnošću, ali piše kako „beletrizirane njegovom rukom, i najgore činjenice poprimaju neku neočekivanu mekoću“ (Zima 2003: 125), a „umjesto gorkog okusa, poslije svake epizode čitatelj čuti potrebu za smijehom“ (isto: 126).

⁹ http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=108822

4. Male literarne forme u romanu *Što je muškarac bez brkova*

U nastavku rada bit će više riječi o malim oblicima koje se pojavljuju u romanu, a riječ je, dakle, o poslovicama, paremiologizmima, psovkama, kletvama i zakletvama, aforizmima, stihovanim oblicima i vicu. Kako bi se dobio uvid u njihovu zastupljenost, ti će oblici biti konkretno izdvojeni iz romana, ali u radu neće biti provedena njihova dublja analiza, već će se pokušati donijeti određeni zaključci o njihovom cjelokupnom utjecaju na karakterizaciju likova, kao i utjecaju na postizanje humora u romanu.

Pod humorom podrazumijevamo „izražavanje i prikazivanje smiješnoga u svim vidovima i načinima, kao i sposobnost njegova prepoznavanja i razumijevanja u svim životnim situacijama“ (Solar 2011: 206). U značenju vedrog, ugodnog i veselog raspoloženja počeo se rabiti u književnosti „gdje se u okvirima rasprava osobito u komediji, o komičnom i smiješnom, počeo razlikovati od satire, i to tako što je shvaćen kao blaži oblik, u kojem se pisac zadovoljava uočavanjem svih vidova smiješnoga s razumijevanjem i blagonaklonošću prema tim pojavama, bez posebne osude i negativnog stava, kao u sarkazmu i groteski“ (isto 206).

4.1. Poslovice

Suvremena znanost poslovicu terminološki svrstava u *najjednostavnije* ili *najsitnije oblike*, tj. *minijature* ili *mikrostrukture*, a upravo zato što je najsitniji književni oblik, u prošlosti ju se nepravedno postavljalo na dno vrijednosne i evolutivno-žanrovske ljestvice. Sam termin poslovica k nama dolazi iz ruskog jezika, a ustaljuje se u 19. stoljeću (Kekez 1998: 167-168).

Prema Kekezu (1998), „poslovica je precizna slikovita izreka koja uopćava i tipizira raznovrsne životne pojavnosti. Za nju je karakteristično potpuno, općevažeće izražavanje misli, osjećaja, predodžaba i uspostavljanje poante“ (isto 1998). Navodi kako je poslovica „samosvojan usmenoknjiževni oblik, sa zasebnim oblikovnim zakonitostima, zasebnom estetikom i izvedbom“ (Kekez 1996: 13.) te kako je ona književnosno „ravna svima ostalima, kompozicijski složenijim oblicima“ (Kekez 1990). Karakteriziraju je ageografičnost, ahistoričnost i polisemantičnost.

Kekez je uočio i različitosti između pojedinih paremioloških grupacija pa tako izdvaja poslovice, izreke, dijaloške poslovice ili poslovice-pitalice, poslovice-anegdote ili poslovice-pričalice, paremiologizme, usmenoknjiževne kletve, zakletve i proklinjanja te blagoslove.

Prvu skupinu čine *poslovice*, koje se još nazivaju i pravim i potpunim poslovicama jer su sintaktički i semantički cjelovite. Sintaktički je cjelovita jer se sastoji od jednodijelne ili dvodijelne rečenice, dok semantička cjelovitost podrazumijeva da „ona uvijek apstrahira životno iskustvo u poantu, zaključak ili komentar i izravno ga, zaokruženo, izriče“ (Kekez 1984: 66). Za poslovice je tipično često korištenje metafore, a u mnogima je prisutna i rima.

Sljedeći tip bile bi izreke, koje su po mnogočemu slične poslovicama, no one za razliku od njih „ne zaokružuju misaoni proces u zaključak i ne pretendiraju na opću valjanost, već parbolički asociraju na stvaran događaj: one ne apsolutiziraju izjavu pa pokrivaju svakodnevniije životne pojavnosti“ (isto: 68). Izreke su formom kraće od poslovica, odnosno sastoje se od sintagmatskih cjelina, te su ovisnije o kontekstu.

Dijaloške poslovice ili poslovice-pitalice imaju sadržaj u obliku pitanja i odgovora i u njima je dijalog kompozicijsko i stilsko sredstvo, a poslovice-anegdote ili poslovice-pričalice pojavljuju se u obliku sažetka ili naslova nekoga događaja, „neke anegdote koja se proverbijalno prenosi pripovijedanjem ili izricanjem sažetka“ (isto: 68).

Peti tip čine paremiologizmi, a u njih se ubrajaju frazeologizmi, poredbe i metafore. „Opsegom se kreću od jedne jedine riječi do većih ustaljenih i prenosivih cjelina a nosioci su poslovične slikovne semantike, što znači da nisu primarno jezična nego jezikom ostvarena književna tvorevina, pa se i primjenjuju kao i svi ostali paremiološki oblici“ (isto: 69).

U šestu je skupinu Kekez uvrstio usmenoknjiževne kletve, zakletve i proklinjanja, a u sedmu i posljednju skupinu blagoslove (isto:70).¹⁰

U romanu *Što je muškarac bez brkova* poslovice su najviše obilježile lik Stanislava, etnologa koji piše esej o mudrostima smiljevačkoga kraja. Tako se u svom eseju, između

¹⁰ U knjizi *Poslovice, zagonetke i govornički oblici* iz 1996. godine, Kekez oblike iz šeste i sedme skupine svrstava među govorničke oblike. Više o tome u poglavlju 4.3. *Psovke, kletve, zakletve*, str. 28.

ostaloga, bavi i poslovicama *Ovca koja bleji zalogaj gubi*¹¹ i *Nema njemu bez sikire* koje je čuo i zapisao od starih Smiljevcana: „Dok je razmišljao o tome, dok je još obilazio selo i s blokićem u ruci intervjuirao Smiljevčane treće životne dobi, zadržavajući se osobito kod pradjeda i čukundjeda, susretljivih starina s kojima ukućani, upravo uvrijeđeni poznim godinama svojega pretka, gdješto i desetljećima nisu govorili, Stanislava je nosio znanstvenički polet i udivljenost narodnim genijem što je iznjedrio izreke 'Ovca koja bleji zalogaj gubi' i 'Nema njemu bez sikire'“. Osim što Stanislav poslovicu *Nema njemu bez sikire* spominje u eseju, zanimljivo je kako će se ona kasnije pojaviti na još jednom mjestu u romanu, točnije upotrijebit će je Brico u razgovoru s Julijom obavještavajući je da joj je otac sletio autom s ceste: „I nemoj je', reko', 'pripast, stari je dobro, malo se natuka, ali mu inače ništa...Nema ti njemu bez sikire, he, he” (Tomić 2000: 179). Upravo nam je ovo svojevrsna potvrda toga da je ta poslovice i dalje u živoj upotrebi kod Smiljevčana, da je dio govorenja i mišljenja ljudi toga fikcionalnoga kraja, odnosno samih likova, tj. Tomić 'istraživanje' svog lika čini uvjerljivim kasnijom aktualizacijom te poslovice. Zato se može zaključiti da je Tomić poslovicu svjesno i namjerno upotrijebio i na ovome mjestu kako bi to dodatno istaknuo, a takva je situacija i s poslovicom *Ne moreš i prnit i stisnit* koja se pojavljuje na slične načine.

Poslovicom *Ne moreš i prnit i stisnit* Stanislav namjerava započeti esej, a brige mu zadaje dvojba oko toga treba li se pri pisanju poslovice držati dijalekta ili ih valja pisati u jezičnom standardu. Osim što je poučna, za ovu bi se poslovicu moglo reći da ujedno ostavlja šaljiv dojam, ponajviše zbog upotrebe glagola *prnit* i *stisnit*, a još je šaljivije to što je upravo ovu poslovicu Stanislav izabrao za opis Smiljevčana: „*Ne moreš i prdnit i stisnit – već sama ta izreka, koja na primjeru obuzdavanja, odnosno oslobađanja želučanih plinova, ilustrira načelo u logici znano kao zakon isključenja trećega, otkriva nam kako su Smiljevčani razuman, trezven narod, i mišlju i djelom ukorijenjeni u stvarnosti, premda im stvarnost već stoljećima, preciznije, još od doba narodnih vladara, nije bila nimalo naklonjena...*” (isto: 74). Osim što se u eseju bavi ovom poslovicom, i sam će u jednom trenutku zaključiti: „*Sad, što je, tu je, kaže Stanislav u sebi, tu smo di smo, ne more se i prnit i stisnit*” (isto: 80).

Poslovice *Što je muškarac bez žene? Muškarac bez žene je kao govno na kiši* ima dijaloški oblik, a spomenuto je kako su dijaloške poslovice među rjeđima. Takvim

¹¹ „Kad ovca bleji, izgubi zalogaj.“ (Botica 2007: 105)

poslovicama dijalog je kompozicijsko i stilsko sredstvo. Poslovicu u romanu izgovara Stanislav koji filozofijski promišlja o tome može li muškarac funkcionirati bez žene. Duhovitom i skatološkom usporedbom odnosa muškarca i žene sa slikom *govna na kiši* Stanislav će zaključiti da je muškarac bez žene jednostavno - ništa, a prema analogiji s naslovom, možda bi se moglo prepostaviti da je to isto i muškarac bez brkova.

Za poslovice *Drži šta ti je Bog da* i *Ne more se protiv Božje volje* bi se prema tematskom i motivskom polju moglo reći da su religijskog karaktera, a duhovitost postižu miješanjem dviju razina: jedne visoke, sakralne i druge niske, obične i banalne. Ovim poslovicama Stanislav zagovara svoje protivljenje ugradnji *silikonski' sise*, dok istodobno don Stipan ne može zadržati smijeh pred njegovim promišljanjima. Iako Stanislav doista posve ozbiljno razmišlja o tome treba li Crkva zabraniti *silikonske sise* i u tumačenju se služi spomenutim poslovicama, ni čitatelj ne može obuzdati smijeh pred njegovim pokušajem da nešto mudro kaže, pred njegovom naivnošću i dobronamjernošću.

Jednu od poslovice u romanu upotrijebit će i sveznajući pripovjedač, a riječ je o poslovice *Ono što je dobro za grdeline, i ljudima može biti od koristi*. Grdelini su ptice poznate po svom specifičnom lijepom pjevu kojim se mužjaci udvaraju ženama. Kako Stanislav pred Julijom pokušava oponašati zvuk pjevanja grdelina, tako sveznajući pripovjedač cjelokupnu situaciju komentira spomenutom poslovicom, aludirajući na to da bismo u nastavku romana možda mogli očekivati i razvoj ljubavne situacije između ta dva lika.

Navedenim poslovicama mogli bismo pridodati još jednu koja je zapravo sadržana u samom naslovu romana. Poslovice *Što je muškarac bez brkova* strukturirana je u obliku pitanja bez odgovora, no već se i samim pitanjem ironično upućuje na odgovor i zaključak da muškarac koji ne nosi brkove i nije pravi muškarac. Zima smatra kako je naslov prilično nejasan jer se ne zna što je Tomić njime konkretno želio postići, osim toga da možda zbuni čitatelja, te ne vidi nikakvu poveznicu između naslova i samog sadržaja romana (Zima 2003: 123-124). S druge strane, Lucija Ljubić smatra kako je naslov efektan i duhovit. „Kad je o brkovima riječ, oni svakako konotiraju da brkovi jamče muževnost pojedinih likova, ali s obzirom da se navodna muževnost pojedinih likova cinično ismjehuje, zaključak je da u tom romanu/predstavi nitko nije pravi muškarac... Da parafraziram poznatu narodnu – muškarac

bez brka je kao juha bez soli. Ili, muškarac bez brkova – eufemistički rečeno – nema petlje” (Ljubić 2003: 192).

Može se zaključiti da osim što se krije već u samom naslovu romana, poslovice ima važnu ulogu u karakterizaciji jednog od likova. Stanislav je čovjek koji se zbog mnogostrukosti interesa u životu ničemu nije posvetio onako kako bi trebalo, već se bavio svime i svačime, živeći od mirovine svoje majke. Studirao je likovni odgoj, bavio se meteorološkim promjenama i promatrao ptice, pisao aforizme i haiku poeziju te agitirao za Hrvatsku najčistiju stranku prava, a zbog toga su ga Smiljevčani prozvali i Linguzom odnosno „lijenom guzicom”. Uz sve to navedeno, predmet njegova zanimanja su i poslovice pa tako za list *Stara ognjišta* piše spomenuti esej. Uočili smo kako već pri samom početku pisanja eseja nailazi na problem oko pravilnog bilježenja poslovice, a za opis ljudi svoga kraja i za sam početak eseja odabire poslovicu koja nam pomalo govori o njegovoj nespretnosti u pisanju te o tome da je Stanislav pomalo smiješan lik koji se u svom poslu i ne snalazi baš najbolje. Osim toga, često filozofski promišlja o različitim stvarima i događajima u životu pa smo tako mogli vidjeti da će u jednom trenutku zaključiti da je muškarac bez žene *kao govno na kiši*, a tom poslovicom ostvaruje se i humor u romanu koji bismo u ovom slučaju mogli prozvati vulgarnim humorom. S druge strane, poslovice *Drži šta ti je Bog da* i *Ne more se protiv Božje volje* govore nam o Stanislavovoj religioznosti, ali je bez obzira na njihovu ozbiljnost čitava situacija/rasprava u kojoj se Stanislav njima služi prilično smiješna pa će se tako i don Stipan nasmijati njegovim promišljanjima što možemo uočiti u idućem citatu:

„... ‘I zato ja mislim da bi se Vatikan tu mora čvrsto postaviti: neš majci, nema silikonski sisa.

Drži šta ti je Bog da!’

‘Kako to misliš – drži?’ zasmija se don Stipan.

‘Eto tako lipo’, ne da se Stanislav, ‘ne more se protiv Božje volje.’...” (Tomić 2000: 94).

Primijetit ćemo da će u prikazivanju Stanislava kao smiješnog i luckastog lika osim poslovice važnu ulogu odigrati i neki drugi jednostavni oblici, a o tome će više riječi biti u nekima od daljnjih poglavlja.

4.2. Paremiologizmi

Kao što je ranije istaknuto, prema Kekezu paremiologizme čine frazeologizmi, poredbe i metafore (Kekez 1984: 69).

Pod metaforom podrazumijevamo „zamjenjivanje jedne riječi drugom prema značenjskoj srodnosti ili analogiji; prijenos imena s jedne stvari na drugu i značenja s jedne riječi na drugu“ (Bagić 2012: 187). Poredba se također zasniva na analogiji, ali za razliku od metafore zadržava izvorni smisao riječi. Poredba „služi kao slikovna nadopuna eventualnoj tvrdnji: sastoji se od konstatacije koja se poetsko slikovno uspostavlja metodom uspoređivanja“ (Kekez 1984: 70).

Prema Bagiću, struktura poredbe podrazumijeva tri člana: ono što se uspoređuje, ono s čim se uspoređuje i svojstvo koje ih spaja, a najčešće je to veznik *kao* ili prijedlog *poput*. Kao najizrazitije obilježje poredbe ističe slikovitost. „Vizualizirajući ciljanu pojavu, ona oživljava iskaz, konkretizira apstraktno, dinamizira prikazivanje, ističe posebnost govornikove perspektive“ (Bagić 2012: 256). Nas, naravno, ovdje zanima kako su i ustaljene poredbe prvotno bile slike, no „česta ih je upotreba do te mjere frazeologizirala da primjerice u izrazu *pojavio se kao grom iz vedra neba* nitko više ne osvještava paradoksalnost i situacijsku prikladnost ponuđene slike nego izraz automatski prevodi s *iznenadno*. Slično je i s izrazima *pouzdan kao vrbov klin, gledati kao tele u šarena vrata, crven kao paprika* itd.“ (isto: 256). Ovakvi izrazi obuhvaćaju se nazivom *poredbeni frazemi*, a razlikujemo glagolske, imeničke i pridjevne poredbene frazeme (usp. Kovačević 2012: 48-57). Poredbeni su frazemi brojni u Tomićevu romanu, s tim da je najviše glagolskih poredbenih frazema (*udavio ko mačku, bulji ko magare, zavijaju ko vukovi, frcaju ko geleri, pije ko spužva, itd.*), dok su pridjevni i imenički zastupljeni u nešto manjem broju (*go ko pištolj, glup ko ovca, lud ko kupus, itd.*).

Frazeme općenito definiramo kao stalne sveze riječi „u kojima je jedna ili više sastavnica izgubila svoje osnovno značenje“. (Menac 2007: 5). Izriču se „kao gotova cjelina i ne oblikuju se već primjenjuju u procesu govorenja“ (Kekez 1984: 69). Menac navodi kako frazemi u pravilu imaju veoma čvrstu strukturu te kako se oni „reproduciraju u unaprijed određenom, gotovom obliku“ (Menac 2007:13). Ističe i nekoliko značajki koje pokazuju svi frazemi, i to: „1) značenje cjeline koje nije jednako zbroju značenja pojedinih sastavnica, 2) uglavnom stabilan red riječi i 3) čvrstu strukturu u kojoj su leksičke zamjene ograničene, a

gramatičke ne unose semantičkih promjena“ (isto: 15) Četvrta značajka odnosi se na opseg frazema: „najmanji mu je opseg kad se sastoji od jedne samostalne i jedne pomoćne riječi, a najveći opseg frazema nije određen“ (isto: 15).

Tomićev roman bogat je frazemima, a oni doprinose karakterizaciji likova te duhovitosti teksta. Dio su govora gotovo svih likova u romanu, a veoma često i dio komentara sveznajućeg pripovjedača koji njima nastoji bolje predočiti cjelokupnu situaciju, opisati postupke svojih likova, njihovo ponašanje i unutarnje stanje. U idućem će primjeru tako pomoću frazema sveznajući pripovjedač ukazati na Don Stipanovo unutarnje stanje „...*Da ispod njega nije dobar kameni pod, Don Stipan bi sada zacijelo propao barem deset metara u zemlju od srama...*” (Tomić 2000: 26) ili u primjeru „...*Nije njoj čovik upa u klak, nego sikira u med...*” (isto: 11) frazemom dočarati Tatjaninu životnu situaciju.

Česti su frazemi u kojima se pojavljuju životinjski motivi, i to osobito u poredbenim frazemima (*podavio ko mačiče, ubit ko zeca, bulji ko magare, itd.*), a prisutno je i dosta biblijskih frazema (*Bože sačuvaj, Bože moj, Čoviče Božji, milina Božja, ubog kao Lazar, itd.*) te frazema koje karakterizira vulgarnost (*jebe šta stigne, je vas karta sere, osta ko posran, servisira malu, itd.*). Njihova upotreba govori o različitim sklonostima likova, i to primjerice prema duhovitosti, vulgarnosti, prema religiji, njima likovi izražavaju svoje misli i osjećaje i dio su njihova svakodnevnog govora. Pojedini frazemi imaju i funkciju poštapalica, a takvi su na primjer frazemi *Bože sačuvaj, Bože moj, božemiprosti, fala Bogu, itd.* Osim toga, u romanu se javljaju i određeni frazemi koji zapravo funkcioniraju kao izreke: *ni a ni be, ni crne ni bijele, prošla baba s kolačima, trla baba lan, itd.*

Jednako tako, u romanu se mogu uočiti i određeni žargonski frazemi, kao što su frazemi *okinuti razred, strefio infarkt, koka ko avion, itd.* Za te bismo frazeme uostalom mogli reći i da se u komunikaciji pojavljuju u nešto novije vrijeme, odnosno da je kod Tomića vidljiv pomak prema uporabi nekih novih frazema. Općenito se može reći kako se u žargonskome leksiku promjene odvijaju „brže nego u bilo kojemu drugom jezičnom odsječku. Iste karakteristike pokazuje i žargonska frazeologija” (Mihaljević i Kovačević 2006: 4). Također, žargonski frazemi mogu jednako kao i žargonske riječi „prijeći u općeuporabni leksik ili nestati iz uporabe i postati zastarjelice nepoznate novim naraštajima. Ista mogućnost postoji i kod žargonskih frazema. To znači da su se aktivno uklopili u razgovorni stil standardnoga jezika svojom prepoznatljivošću velikoj većini govornika neke govorne

zajednice ili su nestali zbog svoje neprihvaćenosti, prevelike individualizacije u tvorbi ili neasocijativnosti“ (isto: 4).

S druge strane, frazemi u citatu „*Pije ko spužva!*’ objasni Milan. *‘Ko deva!’ dometnu Brico. ‘Ko zemlja!’ kaza Crni*” funkcioniraju kao frazemske varijante ili frazemske inačice, a one nastaju “alternacijama na svim jezičnim razinama” (Kovačević 2012: 82). Kod frazemskih inačica ne dolazi do promjene značenja, nego se promjene odvijaju na planu izraza, a varijantnost frazema se „ostvaruje i zamjenom sastavnice sinonimom i nesinonimom, pa čak i sastavnicom koja pripada drugoj vrsti riječi” (isto: 82). Te promjene mogu biti prisutne na „fonološkom, morfološkom, tvorbenom, sintaktičkom i leksičkom planu” (isto: 83). Izmjene na planu izraza vidljive su i u frazemima *gorke suze moliti* (umjesto *gorke suze liti*¹²) i *njegove gore list* (umjesto *naše gore list*¹³), ali u tim frazemima riječ je o autorskim (Tomićevim) intervencijama, što znači da se ti oblici ne promatraju kao varijantni oblici (usp. Kovačević 2012: 82).

Nekim frazemima Tomić je dao i notu humora. Takav je frazem *piti nekomu krv na slamčicu* koji se pojavljuje u sljedećem citatu: „*povazdan stoji naslonjen na banak i pije vinjak, premda trgovac kaže da Ivić zapravo pije njegovu krv. I to na slamčicu*” (isto: 7). Menac je u svojoj knjizi *Hrvatska frazeologija* jedno pogavlje posvetila i elementu smiješnoga u frazeologiji pa tako kao jedan od načina postizanja humora spominje dodavanje novih sastavnica postojećem frazemu. Upravo će kao primjer navesti i spomenuti frazem *piti komu krv*, koji je u ovom slučaju proširen dodatkom *na slamčicu*, a daje sljedeće objašnjenje takvog postupka: „značenje se ne će u biti promijeniti, ali će ga taj dodatak učiniti manje negativnim: na slamku se obično pije nešto slatko i ukusno, pa to može rezultirati ležernijim, pomalo šaljivim dojmom” (Menac 2007: 206). No, *piti krv na slamčicu* može značiti i nešto okrutnije jer sporije pijenje ujedno pretpostavlja i veći stupanj 'gnjavaže', a pritom zbog nesklada pijenje krvi/slamčica, frazem ujedno ostvaruje i smiješnost.

Slično se može reći i za poredbeni frazem koji se pojavljuje u citatu „*krv mu šiklja ko iz pipe*” (Tomić 2000: 44).

¹² „lit (ronit) <gorke> suze“ (Kovačević 2012: 229)

¹³ „nāšē (īstē i sl.) gōrē list *sunarodnjak, zemljak*“ (Matešić 1982: 162)

Menac navodi i kako će šaljiv dojam jednako tako ostaviti frazemi u kojima se javljaju usporedbe sa životinjskim svijetom, a takve primjere naći ćemo i u Tomićevu romanu, i to u poredbenim frazemima, kao na primjer u citatu „*bulji prida se ko magare*” (isto: 185) ili „*ko pašče ću je ubit*” (isto: 174). Zbog neobične usporedbe čovjekova mentalnog stanja s povrćem, moglo bi se reći da elemenat smiješnoga nosi i poredbeni frazem koji se pojavljuje u citatu „*lud si ko kupus*” (isto: 177). Pomalo šaljiv dojam ostavit će i pojedini frazemi koji u sebi sadrže vulgarizme ili aludiraju na vulgarne radnje, a to su primjerice već spomenuti frazemi *je vas karta sere, osta ko posran, servisira malu*. Takvi frazemi sudjeluju u stvaranju vulgarnog humora.

Općenito možemo reći kako su svi paremiologizmi (frazemi, metafore, poredbe) u velikoj mjeri zastupljeni u svakodnevnoj ljudskoj komunikaciji i uporabi jezika, a da toga često nismo ni svjesni. Tomić je govor svojih likova obogatio njima te ga time učinio svakodnevnim i prirodnim. Pomoću paremiologizama likovi će prokomentirati pojedine situacije, izraziti svoj stav i emociju ili će im poslužiti da bi na slikovit način nešto predočili drugome.

Kolika je uopće cjelokupna zastupljenost paremiologizama u romanu i kako su oni uklopljeni u tekst, najbolje će nam posvjedočiti pregled tih oblika, a ovdje su oni poredani prema redosljedu svog pojavljivanja. Pojedini primjeri potvrđeni su i usporedbom iz frazeoloških rječnika, a riječ je o *Hrvatskom frazeološkom rječniku* (2003) te *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982). U slučaju da se potvrda za pojedini primjer mogla naći u oba rječnika, naveden je primjer iz *Hrvatskog frazeološkog rječnika*.

„...*Selo je veliko, oko dvije tisuće **duša** ima...*” (Tomić 2000: 6)

„...*samo što to ovdje ne znači **bogzna što**...*” (isto: 6)¹⁴

„...*ako nemaš novaca, sjediš u gostionici i **brojiš crne muhe** na nečistim zavjesama...*”
(isto: 6)

¹⁴ „bôgzna štô (òdäkle, kàkav i dr.) *nitko ne zna, neizvjesno je, nepoznato je što/odakle/kakav itd.*“ (Matešić 1982:34)

„...daleko od hladnog antiseptičnog svijeta u kojemu nitko **ni tuđi ručnik ne bi uzeo**, a sin, kako se priča, **ne zna za oca i otac ne zna za sina...**” (isto: 6)

„...kada se netko **napravi lud** pa od susjeda uzme bocu...” (isto: 7)¹⁵

„...povazdan stoji naslonjen na banak i pije vinjak, premda trgovac kaže da Ivić zapravo **pije njegovu krv. I to na slamčicu...**” (isto: 7)¹⁶

„...a na dnu gljivina **debela ko palac...**” (isto: 7)

„...jučer je bio **totalni pičvajz...**” (isto: 9)

„... 'Crna kosa, plave oči, visok, onako markantan...**Pljunuti Jose!**'...” (isto: 10)¹⁷

„...**Bože sačuvaj** da bi još zatražio pjenu za brijanje...” (isto: 10)¹⁸

„...pa uze torbu u kojoj je Miguel složio pive i **ode tiho kao sjena...**” (isto: 10)

„... 'Mene moj pokojni, **laka mu zemlja**', nastavi Tatjana, 'nikad nije **ni prstom taka**'...” (isto: 10)¹⁹

¹⁵ „napraviti se/praviti se lud (glup, blesav); prikazati se/prikazivati se neobaviještenim, pretvarati se da o nečem ništa ne zna (da se prvi put čuje), hiniti neznanje (nerazumijevanje)“ (Menac i dr. 2003: 155)

¹⁶ „piti krv <na slamku (slamčicu)> *komu*; ustrajno dodijavati *komu*, praviti neugodnosti *komu*“ (isto: 136)

¹⁷ „bīti īstī (ispljunūti, pljūnūti) ōtac *biti vrlo sličan ocu*“ (Matešić 1982: 435)

¹⁸ „sačuvaj Bože ili Bože sačuvaj ili Bog te sačuvaj; 1. nipošto, ni govora, nikako, ne dolazi u obzir; 2. strašan, užasan, u lošem stanju, ispod svake razine“ (Menac i dr. 2003: 28)

¹⁹ „ne tāknuti pf. (ne dotāknuti pf., ne dodīrnuti pf. I sl.) koga ni prstom *ne učiniti komu ništa nažao*“ (Matešić 1982: 535)

„...značajno pogledavši svećenika kojemu opet **udari krv u glavu...**” (isto: 10)²⁰

„...**Bože sačuvaj da bi to tamo neko napravio...**” (isto: 10)

„...**zaveži tu poganu gubicu...**” (isto: 10)²¹

„... **’Pljunutom Joseu’ sada već dođe da zaplače od srama...**” (isto: 11)

„...**a terenski se agent osiguravajućeg društva pravio blesav...**” (isto: 11)

„...**Nije njoj čovik upa u klak, nego sikira u med...**” (isto: 11)²²

„...**Odgrize komad ko šaka...**” (isto: 13)

„...**te da će, sve u svemu, okinuti razred...**” (isto: 15)

„...**Je vas karta sere, zavapio je gorko...**” (isto: 16)²³

„...**To je, Bogu hvala, samo san...**” (isto: 16)

„...**loče pohlepno kao marva, piće mu se niz bradu cijedi po košulji...**” (isto: 16)²⁴

„...**nego bi i druge u govno uvalja...**” (isto: 19)²⁵

²⁰ „udarila (jurnula) je krv u glavu *komu*; uzrujao se, uzbudio se, pocrvenio je od bijesa *tko*“ (Menac i dr. 2003: 137)

²¹ „zavézati pf. (začèpiti pf.) gubicu *umuknuti, ušutjeti*“ (Matešić 1982: 176)

²² „pala je sjekira u medu *komu*; iznenada se posrećilo *komu*, imati sreće (uspjeha), uspjelo je *komu* da znatno popravi svoj materijalni položaj“ (Menac 2003: 274)

²³ „*īdē* (pôđē) *komu* kârta *imati sreće pri dijeljenju karata u igri, dobivati/dobiti najjače karte*“ (Matešić 1982: 232)

²⁴ „*nàpiti se ipf. kao mârva preko mjere/jako se napiti*“ (isto: 333)

„...*Je li tako, Mića? Ajde, **gukni golube**...*” (isto: 20)

„...*i spasio jednu staricu što ju je bio **strefio infarkt**...*” (isto: 20)

„...***Bože moj**, šta ima veze?...*” (isto: 21)

„...*Jednoga od tih dana **bez žive duše** po selu don Stipan je u sakristiji...*” (isto: 24)²⁶

„...*Da ispod njega nije dobar kameni pod, Don Stipan bi sada zacijelo **propao** barem deset metara u zemlju od srama...*” (isto: 26)²⁷

„...***Čoviče Božji**, pa ne mogu se ja na mote ispovidat...*” (isto: 27)

„...*onoga vapna u koji je upa – **laka mu zemlja** – dolazi u san...*” (isto: 28)

„...*'O, **Isuse moj dobri**', zavapi svećenik...*” (isto: 28)

„...*'**Bože sačuvaj!**' zgranu se žena...*” (isto: 28)

„...*Pa kako se smije, **Gospe Blažena**...*” (isto: 29)

„...*na kuhinjskome podu stao kroz **gorke suze** moliti...*” (isto: 29)²⁸

„...***još od sise**, destetak kila teško janje...*” (isto: 32)

„...*I Brico, za kojega valjda još samo njegovi najmiliji znaju da se zove Srećko, **poleti za***

²⁵ „uvaliti/uvaljivati u <velika> govna *koga*; dovesti/dovoditi u veliku nepriliku *koga*, uzrokovati teške probleme (komplikacije) *komu*“ (Menac i dr. 2003: 83)

²⁶ „ni žive duše <nema (nije bilo)>; nema (nije bilo) nikoga, nigdje nikoga“ (isto: 62)

²⁷ „propasti u zemlju <od stida (srama)>; jako se postidjeti (zasramiti) doživjeti veliku nelagodu, osjetiti želju da se nestane <zbog stida>“ (isto: 353)

²⁸ „lit (ronit) <gorke> suze“ (Kovačević 2012: 229)

djetetom...” (isto: 32)

„...*a komadići mesa i kože frcaju kao geleri po novim košuljama...*” (isto: 33)

„...*S noge na nogu za križem...*” (isto: 33)²⁹

„...*po vlastitu priznanju, ‘udavio ko mačku’ udbaša koji ga je trebao ubiti...*” (isto: 34)³⁰

„...*di će on, popišanac jedan, kupovat aute kad ni za duvan nema...*” (isto: 35)

„...*Poljubac sudbine u njegovu je slučaju imao težak zadah po rakiji, luku i trulim zubima...*”
(isto: 35)

„...*Ni po čemu ti ja nisan sretniji od onoga što živi od plaćice i krpi kraj s krajem...*” (isto:
36)³¹

„...*pa je njima, hvala Bogu, pozlilo...*” (isto: 38)

„...*ušutjeli kao da im je, božemiprosti, žao toga janjeta...*” (isto: 38)

„...*Na posljjetku kada su ubili glad i ostalo im čisto zadovoljstvo u hrani...*” (isto: 38)

„...*Čovik bi reka – blago se njemu, milina Božja...*” (isto: 39)³²

“...*Ne beri brigu, zajebavan se. Di bi tebe tvoj Marinko pustio da plaćaš...*” (isto: 38)³³

„...*Pare su, moj sinko, davlija stvar...*” (isto: 38)³⁴

²⁹ „s noge na nogu [ići, vući se i sl.]; vrlo polako, bez žurbe [ići, vući se i sl.]“ (Menac i dr. 2003: 192)

³⁰ „prētūći pf. (prēbiti pf. i sl.) koga kao mačku *jako/žestoko istući koga*“ (Matešić 1982: 327)

³¹ „<jedva> sastaviti/sastavljati (vezati/vezivati i sl.) kraj s krajem; novčano oskudijevati, jedva preživljavati u novčanoj oskudici“ (Menac i dr. 2003: 128)

³² „milina ũ boga *divno, savršeno*“ (Matešić 1982: 338)

³³ „nè brati ipf. brīgē (bīgu) *ništa se ne brinuti*“ (isto: 43)

„...**Ni a ni be**, ništa!... ” (isto: 40)³⁵

„...gledajući svoga zeta s nekakvom **neljudskom mržnjom**... ” (isto: 40)

„...a kad se ovi ni taj put nisu javili, mafija vidi - **nema tu kruva!**... ” (isto: 41)³⁶

„...Ajde, **fala Bogu!**... ” (isto: 44)

„...u kojemu župnik **božemiprosti** pogine, a onda ipak ne pogine... ” (isto: 43)

„... 'Isuse moj dobri! Gospe blažena i čudotvorna!' kričale su žene... ” (isto: 44)

„...rastrijeznile se **pijane glave**... ” (isto: 44)

„...**krv mu šiklja ko iz pipe**... ” (isto: 44)

„...svećeniku uopće **palo na pamet** da se uspne na prozor u razini čovjekova tjemena... ” (isto: 46)³⁷

„...pa to ne bi đavlu **palo na pamet**... ” (isto: 46)

„... 'Pije ko spužva!' objasni Milan.³⁸ 'Ko deva!' dometnu Brico. 'Ko zemlja!' kaza Crni... ”³⁹ (isto: 47)

³⁴ „đavòlskā (đavòljā) pòsla vrlo složena/komplicirana/tajnovita stvar“ (isto: 496)

³⁵ „ni a <ni b (be)> [ne reći i sl]; ništa, ni riječi [ne reći i sl]“ (Menac i dr. 2003: 15)

³⁶ „nema tu (ovdje) kruha za koga; nema budućnosti u čemu za koga, nema mogućnosti za koga da uspije u nekoj sredini“ (isto: 134)

³⁷ „palo je (pada) na pamet (um) komu što; prisjetiti se/prisjećati se koga, čega, pomisliti/pomišljati na koga, na što“ (isto: 212)

³⁸ „piti kao spužva (smuk); mnogo piti, odavati se piću, opijati se, biti alkoholičar“ (isto: 281)

³⁹ „nàpiti se pf. (òpiti se pf.) kao zèmlja postati sasvim pijan, ne znati za sebe od pića, biti pijan do besvijesti“ (Matešić 1982: 783)

„...bijaše **ubog kao Lazar**...” (isto: 47)

„...Bila je to **neljudska žeđ**...” (isto: 48)

„...ali nikakav ozbiljniji propust ili, **božemiprosti**, izgred nije napravio...” (isto: 49)

„...kako će, kao pravi pastir, blago ukoriti i **vratiti u stado tu zabludjelu ovčicu**...” (isto: 49)⁴⁰

„...jer što je učinila **ta zmija, taj Belzebub, ta bludnica babilonska**...” (isto: 49)

„...napravivši nekoliko bezglavih koraka **kao tukac na kiši**...” (isto: 50)

„...otrgnu jedan trn pa stade njime **čaćkati zube**...” (isto: 55)

„...A **Julija ni a ni be**⁴¹, **ni crne ni bijele**...” (isto: 56)⁴²

„... svi **se nađoše okamenjeni**...” (isto: 57)⁴³

„...Barem za udovicu, što je **otvorila svoje srce**...” (isto: 63)⁴⁴

„...otkrije u sebi **demonsku nasladu**...” (isto: 65)

⁴⁰ „zalútalā (izgubljenā, zablúdjelā) óvca osoba koja se odvojila od svoje sredine/od društva, osoba koja je pošla pogrešnim životnim putem“ (isto: 440)

⁴¹ „ni a <ni b (be)> [ne reći i sl.]; ništa, ni riječi [ne reći i sl.]“ (Menac i dr. 2003: 15)

⁴² „[nè reći pf. (ne odgovarati ipf. i sl.)] ni cñē ni bijêlē *ne progovoriti, ne dati svoje mišljenje/svoj sud, šutjeti*“ (Matešić 1982: 56)

⁴³ „stājati ipf. stāti pf. (sjèditi ipf. i sl.) kao òkamenjen *ukočiti se od čuda/od straha i sl.; biti zaprepašten*“ (isto: 412)

⁴⁴ „otvoriti/otvarati <svoje> srce *komu (pred kim)*; iskreno sve ispričati/pričati *komu*, nemati nikakvih tajni *pred kim*“ (Menac i dr. 2003: 283)

„...**Okamenjena lica**, zureći preda se, žene su odšutjele...” (isto: 67)

„...**Bog s tobom**”, snebiva se Ljube...” (isto: 68)

„...Marinko, **Bogu hvala**, nije tvoj par...” (isto: 69)

„...**Fala Bogu** da joj je draga...” (isto: 70)

„...kako je Stanislav zapravo jedna **lijena guzica**...” (isto: 76)

„...na posljertku posve prirodno ništa nije stigao okončati, već je živio **bez alata i zanata**...”
(isto: 76)

„... 'A jedan da je tako prnio', ne da se Ivić smesti, 'da je **odletio nebu pod oblake**'...” (isto: 77)⁴⁵

„...Nemoj, **ko brata te molim**...” (isto: 86)

„...a hrvatski momci, naočiti i krepki, u dobi ženidbe, po selima **zavijaju sami ko vukovi**...”
(isto: 86)

„...Bila su, **Bože moj**, takva vrimena...” (isto: 86)

„...kako ne mari za to pa i nije **bogzna kakav igrač**...” (isto: 91)⁴⁶

„...Sto godina prošlo, a **sise ko ispod čekića**....” (isto: 93)⁴⁷

⁴⁵ „nebu pod oblake [dići se/dizati se, poletjeti/letjeti itd.]; jako visoko, na veliku visinu [dići se/dizati se, poletjeti/letjeti itd.]“ (isto: 186)

⁴⁶ „bôgzna štò (òdàkle, kàkav i dr.) nitko ne zna, neizvjesno je, nepoznato je što/odakle/kakav itd.“ (Matešić 1982: 34)

⁴⁷ „<nov> kao ispod čekića ili nov <kao> ispod čekića ili ispod čekića; posve (sasvim) nov, još neupotrijebljen, tek zgotovljen, nov novcat“ (Menac i dr. 2003: 43)

„...*Ako je Julija mislila da zna kako je **gadna narav** njezina oca, prevarila se...*” (isto: 99)

„...*gotovo **skrenuo pameću** od gnjeva...*” (isto: 99)⁴⁸

„...*kada je Jahve sve egipatske prvorođence **podavio kao mačiče**...*” (isto: 99)

„...*zaprijeti on još jednom, **ubit ću te ko zeca**...*” (isto: 100)

„...*'**Bože sačuvaj**', osokoli se malo Linguz...*” (isto: 102)

„...*jecavo **mrtvačko zvono** sa crkvenog tornja...*” (isto: 105)

„...*čak i **udavio ko mačku** udbaša koji ga je trebao ubiti...*” (isto: 105)

„...*'**Ajme meni, majko moja!**' zavapi Linguz...*” (isto: 105)

„...*ona je **benzinac**, a mi smo **dizelaši**...*” (isto: 108)

„...*'**Ženo božja**', domislio se general Markić napokon...*” (isto: 109)

„...*Vod se užasnuto **ukopa u mjestu**...*” (isto: 109)⁴⁹

„...*baš smo malo prije naletjeli na jednu - **koka ko avion!**...*” (isto: 113)

„...*Ma, **Bože sačuvaj**, kakvoga svita ima!...*” (isto: 114)

„...*Marinko zapritio da će ga **ubit ko zeca**...*” (isto: 115)

„...*Ma, **Gospe moja**, ko li je ono umro?...*” (isto: 117)

⁴⁸ „skrenuti (šenući) pameću (umom); poludjeti, izgubiti razum, ostati bez moći rasuđivanja“ (isto: 212)

⁴⁹ „stajati ipf. stāti pf. (ostati pf. i sl.) kao ũkopān *ne micati se/ne maći se s mjesta*“ (Matešić 1982: 717)

„...*Odjednom, Gospe moja, nekakvo svitlo ponad mene...*” (isto: 117)

„...*dok su ovi drugi najobičniji lažljivci i mrtva puhala...*” (isto: 118)⁵⁰

„...*Kako san je sinoć jeba, plakala je od sríce...*” (isto: 118)

„...*pokazuje on prstom kroz staklo na onu muhu gdje živa i zdrava blaguje...*” (isto:119)⁵¹

„...*Znaš, oni stari Antonio što je umro prije po godine, jer ga je strefio infrakt....*” (isto: 121)

„...*ako ti zapilim dvi za uši, glava će ti se okrenit ko zemaljska kugla!...*” (isto: 121)

„...*Dosta ti je da je neko malo bolje potkožen i odma ga ljubiš u guzicu...*” (isto: 122)

„...*Biži ća, krvi ću ti se napit...*” (isto: 122)

„...*a oni spavaju kao bebice, ušuškani u sive deke...*” (isto: 127)

„...*nećeš izać dok se ne najideš ko čovik...*” (isto: 128)

„...*Pokojni don Luka, Bog mu dao pokoj, samo je igrao briškulu i trešetu...*” (isto: 128)

„...*Samo ću te ja nabit nogon u guzicu...*” (isto: 129)

„...*u kojemu se ništa pod milim Bogom ne događa...*” (isto: 135)⁵²

„...*ne zna za se, samo cvili ko mačić...*” (isto: 137)

⁵⁰ „mrtvo puhalo; nepokretna (troma, nepoduzetna) osoba, lijenčina“ (Menac i dr. 2003: 242)

⁵¹ „živ i zdrav; biti zdrav i čio (krepak, poletan), u dobrom stanju (kondiciji)“ (isto: 363)

⁵² „ništa pod [milim (drâgim) bôgom baš ništa, nikako, nimalo“ (Matešić 1982: 32)

„... **'Fala Bogu'**, upada Brico... ” (isto: 140)

„...Nije to više ona plaha i pasivna, **sjedi drvo na drvo, Julija...** ” (isto: 142)

„...Ostade ti moj Stanislav, **jadna li mu majka, bez noge do kolina...** ” (isto: 143)

„...Ovako, bogami, ja ne znan kako će on sam. **Go ko pištolj**⁵³, bogati. Pa **materi na grbaču...** ”⁵⁴ (isto: 143)

„...**O, Bog s tobom, ćerce...** ” (isto: 143)

„...a onda naišao Marinko i vidio da je posrijedi kokoš koja je **njegove gore list...** ” (isto: 146)⁵⁵

„...zatekao **bez pare u džepu i krova nad glavom...** ” (isto: 147)⁵⁶

„... **'Bog s tobom'**, kaže ministar zjevnuši... ” (isto: 147)

„...uskočila je u automobil i **odjurila kao bez duše...** ” (isto: 148)⁵⁷

„...Ivanka je **zanimjela od strave...** ” (isto: 153)⁵⁸

„...Ne moramo je, **na koncu konca, ni bacit...** ” (isto: 153)⁵⁹

⁵³ „gól kao pištólj *gol golcat, sasvim gol*“ (isto: 469)

⁵⁴ „biti (živjeti) na čijoj grbači – biti na teret komu, biti uzdržavan od koga“ (Kovačević 2012: 299)

⁵⁵ „naše gore list; naš sunarodnjak (zemljak), čovjek <podrijetlom> iz naših krajeva“ (Menac i dr. 2003: 82)

⁵⁶ „òstajati ipf. òstati pf. (biti) bez kròva [nad glávõm] *ostajati/ostati bez stana/skloništa, nemati gdje stanovati*“ (Matešić 1982: 282)

⁵⁷ „kao bez duše [trčati, bježati, juriti i sl.]; velikom brzinom, iz sve snage, što se brže može, jedva dišući, hvatajući zrak, zadihano [trčati, bježati, juriti i sl.]“ (Menac i dr. 2003: 62)

⁵⁸ „zanijëmiti pf. (ziniti pf.) òd čuda *jako se začuditi, iznenaditi se, zapanjiti se*“ (Matešić 1982: 72)

„...*Ne govorimo mi ni o kakvoj ženidbi, **Bože sačuvaj**...*” (isto 157)

„...*pa je čeljadetu i dosadilo, **fala Bogu**, komu ne bi dosadilo...*” (isto: 157)

„...***glup** si ko ovca. S tobom se čovik uopće ne more normalno razgovarat...*” (isto: 160)

„...*Gotovo je s tim, nikada ga više ništa neće moliti. I ne voli ga više. Ne. **Ćao, daci! Prošla baba s kolačima**, moj pope...*” (isto: 161)⁶⁰

„...*On **jebe šta stigne**, a ti se **praviš blesava**...*” (isto: 163)

„...*nije pop s onon malon od Marinka Anđelije, nego je...**Je, moja Ljube....Don Stipan servisira malu**...*” (isto: 166)

„...*u **gluhu** popodnevnu **uru**...*” (isto: 167)

„...*Kako me je klepio, meni se zacrnilo prid očima i pado'. **Pado' ko kruška**...*” (isto: 168)⁶¹

„...*'A, **ljudi Božji**, lude priče', nasmije se konobar veselo...*” (isto: 169)

„...*Probudin se ja, a iznad moj zet Zdenko **plače ko ljuta godina**... **plače, suza suzu goni**...*” (isto: 169)⁶²

„...*Je li to istina? **Živa istina**, moj prijatelju...*” (isto: 170)⁶³

⁵⁹ „na koncu konca (konaca); naposljetku, konačno, na kraju, poslije svega“ (Menac i dr. 2003: 117)

⁶⁰ „prošla baba s kolačima; kasno je <za što>, prošlo je čije vrijeme, sve je propalo, situacija se promijenila“ (isto: 19)

⁶¹ „pădati ipf. pòpadati pf. kao gnjilē krūške *lako/brzo i u veliku broju padati/popadati*“ (Matešić 1982: 288)

⁶² „zaplakati/plakati (zakukati/kukati i sl.) kao ljuta (kišna) godina; gorko (na sav glas) zaplakati/plakati (zakukati/kukati)“ (Menac i dr. 2003: 81)

⁶³ „gòlā (živā) istina *neosporna/nepobitna istina*“ (Matešić 1982: 199)

„... **Fala Bogu, i triba da ga prikine!**’ reče general ljutito...” (isto: 172)

„...šta sve tebi neće **past na pamet...**” (isto: 173)

„...**ko pašče ću je ubit...**” (isto: 174)

„...**Ma, lud si ko kupus...**” (isto: 177)

„...**eda bi se sutradan, čista srca i izmiren s Bogom, mogao pričestiti....**” (isto: 175)⁶⁴

„...**jezovito da ti se krv u žilama sledi...**” (isto: 180)⁶⁵

„... **Bog s tobom, budalo jedna,...**” (isto: 183)⁶⁶

„...**bulji prida se ko magare...**” (isto: 185)

„...**osta ko posran...**” (isto: 186)

„...**Kume moj, nije to trla baba lan, nego sveti sakramenat...**” (isto: 187)⁶⁷

⁶⁴ „biti čista srca *biti nevin/pravedan/bez mana*“ (isto: 629)

⁶⁵ „ledi se (sledila se) krv <u žilama> *komu*; osjetiti/osjećati jezu od straha, biti u velikom strahu, biti prestravljen, uplašiti se/plašiti se“ (Menac i dr. 2003: 135)

⁶⁶ „Bog <bio> s tobom (vama) <!>, što ti (vam) pada na pamet“ (isto: 25)

⁶⁷ „trla baba lan da joj prođe dan; jalov (beskoristan) posao, nikakve koristi *od čega*, ono što se radi samo da prođe vrijeme“ (isto: 19)

4.3. Psovke, kletve, zakletve

U jednom od prethodnih poglavlja spomenuto je kako Kekez u šestu skupinu paremiološkoga gradiva svrstava usmenoknjiževne kletve, zakletve i proklinjanja, a u sedmu skupinu blagoslove. No, valja dopuniti kako ih u svojoj knjizi *Poslovice, zagonetke i govornički oblici* iz 1996. godine, Kekez svrstava među govorničke oblike. Navodi kako se kletve i blagoslove prethodno izostavljalo iz govorničkih oblika „jer se prema inerciji tradicije i prema minijaturnosti teksta smatralo da im je mjesto među poslovicama“ (Kekez 1996: 288). Uz kletvu i blagoslov, u govorničke oblike ubraja basmu, egzorcizam ili zaklinjanje, zdravicu, brojlicu, brzalicu, rugalicu i hvalu. Kao glavna obilježja takvih oblika navodi kako oni „a) ili uvjeravaju nekoga u nešto; b) služe govorniku za uvježbavanje govorničkih sposobnosti; c) ili su ritmizirane tvorevine koje nisu pjevane ni pripovijedane nego su asemantične, izvedbeno govorene u stanovitim povodima“ (isto: 281).

Solar kletvu definira kao „iskaz, podrijetlom iz magijskog uvjerenja u moć riječi, kojim se nekome želi nanijeti zlo. Izraz je bijesa, srdžbe ili povrijeđenosti, potaknut mitološkim vjerovanjem kako će se formulom izrečena namjera i ostvariti, a u novije vrijeme ima prije svega karakter uvrede“ (Solar 2011: 247). Kao ključnu razliku između kletve i psovke spominje to kako je u kletvi više zadržan magijski smisao dok psovka „služi isključivo kao uvreda, a nerijetko je danas postala i poštapalica u određenim tipovima govora“. (isto: 247). Nikolić ističe da iako je načelno namjera kletve nanošenje zla drugomu, „nemali broj kletvi (baš kao danas psovki) pokazuje tu namjeru samo na planu izraza, bez stvarne želje za nanošenjem zla. Kao što ćemo i uporabu psovke objasniti trenutačnim visokim stupnjem afektivnosti (na domak krikom kao krajnjem izrazu afekta) koja malom količinom jezičnog materijala priziva mnogo neizrečenog i pomišljenog (pa i podsvjesnog), tako se i kletve često javljaju upravo u toj funkciji“ (Nikolić 2010: 148). Ističe i kako je čestotom svoje uporabe psovka danas potisnula kletvu. (isto: 147)

U svom radu *O kletvi u usmenoj književnosti* Dejan Ajdačić bavi se odnosom kletve prema drugim „apelativnim žanrovima“, i to odnosom prema basmi, tužbalici, blagoslovu, pokudi, pohvali i zakletvi. Tako primjerice piše o prožimanju basme i kletve, što argumentira prisutnošću elemenata basme u kletvama i obrnuto. Navodi kako su ti oblici srodni po prizivanju realizacije neke radnje u budućnosti, po tipu emotivnog stava, a različiti „po posrednom i direktnom upućivanju poruke, po demonskom, odnosno ljudskom primaocu,

načinu jezičkog oblikovanja magijskog sadržaja“.⁶⁸ Iznosi kako se u basmama tajnim riječima zle sile tjeraju na nečista mjesta, dok su s druge strane kod kletvi općerazumljive riječi upućene čovjeku, a nesreća će (čak i ako dolazi od više sile) biti ovozemaljska. Prožimanje kletve i tuženja pronalazi u tužbalicama „u kojima se pri oplakivanju srodnika proklinju njegove ubice ili izdajnici“⁶⁹, a o preplitanju kletve i blagoslova piše da je ono moguće samo ako se međusobno poništavaju „ili ukoliko se jedan od ovih žanrova služi onim drugim žanrom da bi pojačao sopstveni iskaz“.⁷⁰ O odnosu kletve i zakletve reći će kako se djelovanje kletve može uvjetovati i „mogućim ponašanjem lica u budućnosti, tako što bi se kletveno zlo aktiviralo ukoliko zakleto lice učini ili ne učini delo zbog koga je zakleto“.⁷¹

Ajdačić će izdvojiti i neke tipične elemente za sve vrste apelativnih iskaza, a to su: „odnos vremena u kome se govori prema vremenskoj dimenziji realizovanosti radnje o kojoj se govori; pošiljalac, odnosno primalac kao neljudsko, ljudsko ili nadljudsko biće; individualno ili kolektivno značenje poruke; tip mišljenja (mitsko, magijsko, logičko, estetsko) i način njegovog jezičkog oblikovanja kao doslovnog ili figurativnog iskaza; odlike kontekstualnosti, vrsta emotivnog stava ili potrebe koja se izražava“.⁷²

U Tomićevu romanu pronalazimo psovke, kletve i zakletve, a ovdje su ti oblici razvrstani prema abecednom poretku:

PSOVKE

Ajde ti lipo u kurac

Ajde ti u kurac

Ajde ti u pičku materinu

Ajde u kurac

⁶⁸ http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva.html

⁶⁹ isto

⁷⁰ isto

⁷¹ isto

⁷² isto

Ajte vi oba u tri pizde materine

Boli me kurac

Budalašu jedan

Budalo jedna

Drolja

Đava

Đubre

Đubre jedno

Đubre jedno bezobrazno

Đubre jedno neodgojeno

Evo ti kurac

Gade

Glupane jedan

Gospe ti blažene

Govno

Govno jedno

Govno jedno bezobrazno

Guzičari

Isukrsta ti

Isusa ti

Isusa ti draga

Jeba on sliku svoju

Jeba on svoju mater

Jeba ti ja mater i ćaću

Jeba ti ja sve živo i mrtvo

Jebem mu maloga miša

Jebem mu mater
Jeben li te blesava
Jeben li ti
Jeben li ti majku na uranku
Jeben li van se s materom
Jeben li vas blesave
Jeben li vas mutave
Jeben mu sve
Jeben ti
Jeben ti čaču i mater
Jeben ti krov
Jeben ti sunce
Jeben ti sve
Jeben ti sve živo i mrtvo
Jeben ti život
Jebeš mi sve
Jebi ga
Jebi mater
Jebo bi mu milu Mutter
Jebo ja svoju mater
Jebote

Krvi ti
Krvi ti Gospine
Krvi ti Isusove
Kurva
Kurvetino
Kurvo jedna

Magarče jedan nerazumni
Magare jedno bezobrazno
Majku in jeben
Majmune

Marš u pizdu materinu

Matere ti

Mater ti jebem bezobraznu

Muku ti Irudovu

Muku ti Isukrstovu

Pička ti materina

Pička ti materina, da ti pička materina

Pičkica

Pizda ti materina

Pizdo

Popišanac jedan

Posro jedan posrani

Slone

Smrade jedan

Stoko jedna

Stoko jedna bezobrazna

Svinjo prljava

Tukac jedan bezobrazni

U pičku materinu

U pizdu strininu

Vole jedan

KLETVE

Dabogda se udavio

Dabogda te ladnu naša

Dabogda te voda odnijela

Dabogda umra ako lažem

Dabogda umrla

Dušu in đava odnio

Đava ti cigaretu odnio

ZAKLETVE

Boga mi moga

Duše mi moje

Gospe mi

Krvi mi

Majke mi mile

Očiju mi moji

Kletve u romanu obično započinju česticom *dabogda*, dok se u nastavku izriče zlo koje se želi nanijeti drugoj osobi, a u dva primjera likovi proklinju sami sebe: *Dabogda umra ako lažem*, *Dabogda umrla*. Osim toga, prisutne su i dvije kletve koje ne započinju spomenutom česticom, nego se kao nadnaravna sila koja bi trebala izvršiti kletvu zaziva đavao. Takve su kletve *Dušu in đava odnio* i *Đava ti cigaretu odnio*.

U romanu je prisutno i nekoliko zakletvi. Osoba koja se kune tvrdi „da je što istina zazivajući koga ili što (ob. neku svetinju) kao svjedoka ili zalog [~ Bogom, ~ majčinim grobom, ~ životom, ~ zdravljem]“ (Anić 1991: 831). U romanu se likovi kunu dušom, krvlju, očima, majkom, Gospom i Bogom, a riječ je o zakletvama: *Duše mi moje*, *Gospe mi*, *Krvi mi*, *Majke mi mile*, *Očiju mi moji*, *Boga mi moga*.

Već se na prvi pogled moglo uočiti kako su među ovim oblicima psovke ipak najbrojnije. Psovke u romanu sadrže različite motive pa se tako javljaju motivi obitelji i obiteljskih veza, različiti životinjski motivi, motivi prirodnih pojava, čovjekovih mentalnih osobina. Javljaju se i religijski motivi, a obično su takve psovke u funkciji poštapalica (*Isusa ti*, *Gospe ti blažene*, itd.). Osim toga, često se spominju i oznake spolnih organa (*kurac*, *pička*, *pizda*) te oznake spolnih odnosa, među kojima su najzastupljeniji različiti oblici glagola *jebati* (*se*), od kojih se pak najviše puta pojavljuje oblik *jebi ga* koji ima funkciju poštapalice. Pilch navodi kako su psovke uz glagol *jebati* toliko proširene „da se koriste u svim mogućim funkcijama, na primjer kao uvreda, kao prijekor, kao izraz nevoljkosti ili kao poštapalica“

(Pilch 2011: 25).⁷³ O psovki općenito piše kako se ona „većinom smatra nepristojnom u međuljudskoj komunikaciji jer često koristi vulgarne i opscene riječi, napada i vrijeđa, huli ili narušava socijalne tabue. Ponekad je oštro i grubo hiperbolizirani iskaz, pretjerana metaforična oznaka čija je glavna uloga smanjivanje nečije vrijednosti. S druge strane često se psovka koristi kao poštapalica, većinom u neuglađenome govoru, kao estetsko sredstvo, kao prijekor“ (isto: 22).⁷⁴ Piše i kako „izgovorena psovka najčešće polazi iz frustracije, gnjeva, mržnje ili čovjekove želje da se opusti, no može biti i oznaka pripadnosti nekoj socijalnog grupi, slabog obrazovanja ili odgoja“ (isto: 22).⁷⁵

Užarević psovkom smatra „one izraze kojih jezgru čini opsceno-vulgarna (nepristojno-prostačka riječ) povezana sa spolno-analnom tjelesnom zonom, a osnovna funkcija takvih izraza jest vrijeđanje, napad, verbalna agresija ili, s druge strane, ranjiva i otrovna samoobrana te očitovanje uvrijeđenosti ili bespomoćnosti“ (Užarević 2012: 171). Navodi i kako takvu funkciju najbolje odražava upravo glagol *jebati*. „On označuje spolni čin, ali ne kao nešto unutarnje, intimno, nježno, tajno i tajanstveno, nego kao potpuno izvanjsko ovladavanje najintimnijim dijelom (ili dijelovima) tijela, tj. kao njegovo nasilno i grubo uzimanje“ (isto: 178). Ističe i kako tako shvaćenu psovku treba razlikovati od „kletve, grdnje, prijekora i sličnih govornih oblika, u kojima je leksički i sintaksni repertoar znatno širi i slobodniji“ (isto: 183). Tako primjerice o grdnji piše kako ona „može uključivati potpuno „književne (neprostačke) riječi što vrijeđaju ili same po sebi, tj. po svojem osnovnom značenju (*budala, tupoglavac, pokvarenjak, đubre, gad, nitkov, prostak, podlac*), ili po svojem „drugotnom“ (prenesenom odnosno pogrdom) značenju (ovdje je riječ o prilično široku leksičkome području na „uvredljive“ predmete, životinje ili biljke: *svinja, kuja, koza, krava, guska, magare, gnjida, zmija, tikva(n), panj, stup, balvan, daska*)“ (isto: 167). Primjeri onoga što Užarević zove grdnjom u velikom se broju mogu naći i u Tomićevu romanu (*Budalo jedna, Đubre jedno, Magare jedno bezobrazno, Vole jedan*, itd.).

Psovke u Tomićevu romanu općenito imaju više različitih funkcija. Likovi ih koriste kao uvredu, kao izraz nezadovoljstva ili jednostavno kao poštapalicu, a često su posljedica

⁷³ http://is.muni.cz/th/216028/ff_b_b1/PILCH_PAVEL_BCPRACE_HR_.pdf

⁷⁴ isto

⁷⁵ isto

ljutnje i iskaljivanja vlastitog bijesa na drugima. Marinko je lik koji se najviše služi psovka, a najčešće je to posljedica njegova nezadovoljstva ostvarenim. Nezadovoljan je zbog neposlušnosti svoje kćeri i ne ostvaruje mu se ono što je zamislio pa u takvim situacijama poseže za mnogobrojnim psovka, ali su u njegovom govoru one često i u funkciji poštapalica. Također, Marinko će u jednom trenutku svojoj kćeri uputiti i kletvu (*Dabogda te ladnu naša*), no ona se može objasniti izrazom bijesa i povrijeđenosti, a ne njegovom stvarnom željom da joj nanese zlo. Kasnije će se i smekšati te tražiti oprost od nje.

Tatjana je lik koji po brojnosti ovih oblika u svom govoru slijedi odmah iza Marinka. Ona je mlada udovica, zaljubljena u svećenika, koja zbog krivih informacija i nesporazuma pretvara svoju ljubav u bijes, a svoje nezadovoljstvo i ljutnju također izražava psovka. Slično se može reći i za ostale likove jer zapravo nema lika u romanu koji se u nekom trenutku neće izraziti psovkom, bilo da njome želi uvrijediti koga, bilo da je rabi kao poštapalicu. Likovi poput Milana, Crnog, Brice i Ike tipični su primjeri seoskih zgubidana koji vrijeme provode u gostionici i „bacaju karte“ prilikom čega u žaru igre često upotrebljavaju ove oblike. Invalid Ivić se pak svakodnevno opija, zadirkuje i psuje sve oko sebe, a gostioničar Miguel psuje zbog dosadnih gostiju i slično tome. Čak će i don Stipan u jednom navratu svom bratu u afektu reći *Budalo jedna*.

Psovka se u svojim komentarima služi i sveznajući pripovjedač, a čini se kao da se njima pomalo podsmjehuje svojim likovima (ali bez posebne osude), što primjerice možemo vidjeti u sljedećem citatu: „*Samo se Julija ne miče, muči, uvrijeđeno zureći u prazno. Makar se i ona, kao i svi, svečano odjenula, stoji u ružičastim lakiranim cipelama i bijelim hlačama malo pogrbljena. Marinko je svako malo opominje da se ispravi. Kako je to stala, jebem mu maloga miša*“ (Tomić 2000: 142), a vidljivo je to i u citatu: „*Crni nervozno lupka nogom o pod, a Milan se ironično kezi i puši, agresivno otpuhujući dim u stranu, Iki pod nos. Kurva, zna kako je bolno Ikino odvikavanje od duhana*“ (isto: 19). Te psovke prije će nasmijati čitatelja nego stvoriti dojam uvrede ili prijekora pa možemo zaključiti da sudjeluju u proizvodnji humora u romanu, a isto se može reći i za psovke *Popišanac jedan* i *Posro jedan posrani*.

Pilch piše kako su psovke postale kulturni fenomen. Navodi da je čovjek psovku počeo rabiti „kao umjetničko sredstvo da njome opiše karakteristiku književnog lika, izrazi

svoju frustraciju ili se naruga drugima. Tako je psovka ušla u književnost, odnosno u umjetničke tekstove u kojim se, uz govorene tekstove, najčešće pojavljuje.” (Pilch 2011: 9)⁷⁶.

Psovke su u Tomićevu romanu dio karakterizacije svih likova. Neki likovi njima će izražavati svoju ljutnju i bijes i uvrijediti drugoga, neki će ih rabiti kao prijekorne riječi, a neki kao poštapalicu. Psovke su dio njih samih, njihova mišljenja i govora, a njihov jezik zbog toga djeluje spontano i prirodno.

4.4. Aforizam

Termin *aforizam* dolazi od grčke riječi *aphorismós* u značenju *određenje, ograničenje*, a u književnost je ušao iz prethodne praktične upotrebe. Svjetsko značenje zadobio je djelom grčkoga liječnika Hipokrata *Aphorismoí* koje obuhvaća kratke naputke s područja medicine, a europski humanisti zaslužni su za preobrazbu termina iz medicinske upute u književnu mikrostrukturu. (Škreb 1998: 276-279)

Kao književni oblik, aforizam se ustalio na francuskom tlu u visokom aristokratskom krugu, za što je zaslužan aristokrat Francois prince de Marcillac koji je napisao zbirku *Réflexions ou Sentences et maximes morales*. Njegova zbirka postala je uzor europskom aforizmu, a od 19. stoljeća aforizam se počinje širiti po čitavom svijetu. (isto: 267-279)

Aforizam se definira kao „općenita, sintetička formula, jednostavna, jasna, proizašla iz životnog iskustva” (Čubelić 1990: 328). Veliku pozornost aforizmu pridavao je engleski filozof Francis Bacon (1561-1626), a svojim riječima postavio je „najstrože zahtjeve za umjetničku vrijednost aforizma: svojom tematikom on treba da zadre u samu srž društvenoga života ljudske zajednice, a jezičnim svojim oblikom treba da svoga autora predstavi kao majstora stila” (Škreb 1998: 278).

Po nekim svojim svojstvima aforizam je sličan poslovi, ali se od nje ipak bitno razlikuje „i jezikom, i opsegom misli i dotjeranošću oblika” (Čubelić 1990: 328). „Aforizam

⁷⁶ http://is.muni.cz/th/216028/ff_b_b1/PILCH_PAVEL_BCPRACE_HR_.pdf

je djelo pojedinoga pisca koji pred čitaoca stupa s pretenzijom originalnoga književnog djela, pa treba da djeluje kao novina. Bitna mu je stilska razlika od poslovice što ona teži za konkretnošću izražavanja, služeći se pri tom naročito metaforom, dok se aforizam služi i svim načinima apstraktnoga izražavanja, pa su mu jezični sadržaj često sami apstraktni pojmovi” (Škreb 1998: 279). Uspjeh aforizma ovisit će o tome je li on od čitatelja, kao djelo individualnog autora, prihvaćen „kao značajna društvena spoznaja opće vrijednosti” (isto: 279).

Poznati su aforizmi Marka Aurelija (121-180), Francisa Bacona (1561-1626), Johanna wolfganga Goethea, Blaisea Pascala (1623-1622), Friedricha Nietzschea (1844-1900) i drugih, a u novije su vrijeme aforizmi skloni „paradoksu i duhovitim primjedbama koje upućuju na neskladnost života i svijeta, ideala i zbilje, te politike i svagdašnjega života” (Solar 2011: 10).

U Tomićevu se romanu, već prije samog početka prvoga poglavlja, može uočiti sljedeći aforizam: *Oblo žensko koljeno drugo je ime za Duha Svetoga*. Aforizam je djelo individualnog autora, češkog pisca Bogumila Hrabala, što nam bez dvojbe omogućuje njegovo razlikovanje od poslovice.

Spomenuto je već kako aforizam teži prema apstraktnosti, a to je vidljivo i na ovom primjeru gdje se apstraktni motiv Duha Svetoga, treće božanske osobe u kršćanstvu, uspoređuje s oblim ženskim koljenom. Motiv oblog ženskog koljena zapravo je metafora onoga što žena izaziva u muškarcu (kao što je naslada, prizivanje erotskog, ispunjenje i slično tome) pa aforizam stoga ima vulgarno, ali i duhovito obilježje. Kako vulgarnog i erotskog ne izostaje ni u Tomićevu romanu, ni na razini samih događaja ni na razini govora likova, tako je ovaj aforizam našao prikladno mjesto za najavu onoga što možemo očekivati od njegovog sadržaja. Uz to, već je ranije bilo riječi o tome kako autori često spominju češko podrijetlo Tomićeva humora i Hrabala smatraju njegovim uzorom, a kao potvrda toga dobro služi i Tomićev citat Hrabalova aforizma u uvodu u roman.

Uz ovaj, iz romana bismo mogli izdvojiti još jedan citat na temelju kojega prepoznamo autorsko nastojanje da se nešto lijepo kaže, a u romanu ga upotrebljava sveznajući pripovjedač: „...*kako je već život kao pasijans gdje se katkad naoko beznadno loše karte iznenada lijepo otvaraju i slažu...*” (Tomić 2000: 35). Uspoređujući život s kartaškom

igrom, a životne okolnosti i sreću s kartama, ovim aforizmom želi se reći da je sreća promjenjiva i da ne treba gubiti nadu jer se u životu sve može okrenuti s goreg na bolje. Taj se aforizam u romanu najbolje može primijeniti na Marinkovu situaciju. Iako je završio u zatvoru, upravo će na tom mjestu upoznati čovjeka koji će mu dati upute kako prijeći granicu te će zahvaljujući tome Marinko kasnije postati veoma uspješan.

4.5. Stihovani oblici

Kad govorimo o malim literarnim formama, tada ne smijemo izostaviti i razne pjesmice i druge stihovane oblike. U Tomićevu romanu nalazimo nekoliko gangi, dvostihovanih pjesmica tipičnih za Dalmatinsku zagoru i zapadnu Hercegovinu, a uz to pronalazimo još jedan zanimljiv oblik poezije - dvije haiku pjesmice.

4.5.1. Ganga

Mijatović gangu definira kao višeglasni, a u nedostatku društva za pjevanje i kao jednoglasni način pjevanja te navodi kako je valja razlikovati od svakog drugog načina pjevanja, i to od “putničkog”, “brojkavice”, “treskavice”, “treje”, “džotavice”, “rere”, “ojkavice”, itd. Sam pojam ganga ima dvostruko značenje: 'pjevati gangu' ili 'pratiti pjevača u pjevanju gange', dok o etimologiji riječi autori imaju različita mišljenja.⁷⁷

Način na koji se ganga pjeva je takav da pjevač obično započinje pjesmu, on je glavni u pjevanju i treba nadvisivati i predvoditi ostale, a prate ga jedan, dva ili više “gangača”, ali svi u jedan glas. Uspjeh gange ovisit će o tome kako su pjevači izveli napjev, s tim da valja razlikovati žensko i muško pjevanje. Razlikujemo i više vrsta gangi, odnosno svaki kraj, selo pa i zaselak imaju svoju gangu, ali su sve slične po svom napjevnom ustrojstvu. Prema tome postoje i različiti lokalni nazivi za gangu: „brojalica, rastezalica, bosanska, najinska, brđanska, bekijjska, lištička itd“.⁷⁸ Nastaju ovisno o okolnostima, spontano i prigodno.

⁷⁷ http://www.ganga.hr/html/dr_andelko_mijatoviae.html

⁷⁸ http://www.ganga.hr/html/dr_nikola_buble.html

Tekstovni oblik gange gotovo je uvijek dvostih koji najčešće čine deseterci, ali pojavljuju se i druge vrste stiha (deveterac, sedmerac, osmerac, jedanaesterac, itd.). Po sadržaju i formi ganga je „najvećim dijelom nastala tako što je pojednostavljenom obliku ojkanja (putničkog pjevanja, treskanja) inkorporiran zvuk oponašanja gusala, ili pak jednostavno pridodana dionica oponašanja zvuka gusala. Dakako da su u tom dinamičnom procesu prvotne dionice ojkanja doživjele stanovite promjene i na kraju dobile drukčiju ulogu, a time i ponešto izmijenile svoj glazbeni karakter“.⁷⁹

Većina autora slaže se da je ganga potekla iz Imotske krajine, a preko Posušja i Bekije proširila se u Hercegovinu. Mijatović je utvrdio da je ganga pjevanje „hrvatskog seoskog stanovništva u Hercegovini na području čitave Imotske krajine, oko Duvna, Livna i Kupresa“.⁸⁰ Navodi osim toga kako i seosko muslimansko i srpsko stanovništvo koje živi na tim područjima također pjeva gangu. „Prostor na kojem se ganga pjeva počinje nešto istočnije od Cetine, pa seže na istok do iza Neretve (oko Nevesinja (?), Stoca i do Popova Polja), od Biokova i gorja što dijeli jugozapadni dio Hercegovine od mora, pa na sjever do iza Livna, Kupresa, Prozora i do Ivan-planine“.⁸¹ Buble navodi da je ganga „simbol regionalnog, a najposlije i nacionalnog identiteta“.⁸²

Ganga pjeva o različitim društvenim i ljubavnim temama. U svojim je stihovima obuhvatila „puninu društvenog života, od najintimnijih snova do sveopćeg ratnog kaosa, sjedinjujući rad i zabavu, slavu i bijedu, ljubav i mržnju, nevinost i grijeh, politiku i crkvu, ognjište i iseljništvo, mladost i starost, kolijevku i grob. Svaki će autor naći razložne poticaje da je podijeli u dvije, tri, pet ili deset tematskih vrsta, a u svakoj su osnovi dvije vrste: opće društvene i osobne (ljubavne), muške i ženske; tužne i vesele; ozbiljne i šaljive“.⁸³

Gange su u romanu odigrale važnu ulogu u karakterizaciji pojedinih likova, a jednako tako utjecale su i na ostvarenje humora. Jedan od tih likova je invalid Ivić, kako doznajemo

⁷⁹ isto

⁸⁰ http://www.ganga.hr/html/dr_andelko_mijatoviae.html

⁸¹ isto

⁸² http://www.ganga.hr/html/dr_nikola_buble.html

⁸³ http://www.ganga.hr/html/mladen_vukoviae.HTM

„znameniti smiljevački gangaš”. Budući da si ne može priuštiti da pije u gostionici, Ivić čitave dane pije u trgovini, a uz to glavna mu je zanimacija nasmijavanje i zadirkivanje kupaca te trgovca Josipa kojega još zovu i Miguel, pri čemu se često služi gangama. U trgovini će tako jednom prilikom Ivić zapjevati stih gange, jedanaesterac *Gara, gara, ko ti gaće para*, no u trgovini su i svećenik i gostioničarka Mila pa će se zaustaviti na prvom stihu kako ne bi bio prekoren jer je riječ o erotskoj gangi. Cjelovita ganga inače glasi *Gara, gara ko ti gaće para/ ko te noćas valja do bunara*. Erotske gange Vuković svrstava u skupinu šaljivih hibrida društvenih i ljubavnih gangi čija je izričita uloga “da nasmiju i zabave i pjevača i slušatelja, a izruže ljude ili pojave o kojima pjevaju. U vrlo duhovitim slikama i komentarima uvijeno se kaže i ono što se u izravnom govoru i ne bi htjelo”.⁸⁴ Ivić se ovom gangom zabavlja, vragolasto podsmjehuje, pokušava privući pažnju na sebe, a ujedno zabavlja i čitatelja.

Slično se može reći i za ljubavnu gangu *Ne volin te dragane za robu,/ Neg za ono što štropa po drobu* kojom Ivić podrugljivo provocira Tatjanu, a zajedno s Marinkom zapjevat će i gangu *Mala moja, zbog tvojega busa!/ Ganjaju me ko Juda Isusa!*” Prvi stih zapjevat će Marinko, dok će Ivić prihvatiti i dovršiti idućim stihom. Uočavamo da je i u ovom slučaju riječ o šaljivoj erotskoj gangi, a iznenađuje neobična usporedba u kojoj se poseže za motivima iz Biblije.

Vidljivo je da je i Marinko ljubitelj gange, a jedna od njih promijenila mu je život. Marinko je kao 26-godišnjak, na Badnjak 1963. godine, bez previše razmišljanja zapjevao gangu *Druže Tito kupit ću ti fiću,/ a mercedes Anti Paveliću* zbog čega je jedno vrijeme proveo u zatvoru. Vuković navodi kako se ganga pjevala i tijekom Drugog svjetskog rata te kako se njome „hrabrilo srce, a valjda su se po njoj raspoznavala i braća koja su se borila na ideološki suprotstavljenim zaraćenim stranama”.⁸⁵ Navodi i kako je takvim pjesmama “’protivnička ideološka strana’ mijenjanjem pojedinih riječi često i izrugivala vođe”⁸⁶ te kako je upravo u takvom zezanju nastala i spomenuta ganga. No, za Marinka cijela situacija zapravo i nije završila tako loše jer u zatvoru upoznaje čovjeka koji ga upućuje kako ilegalno prijeći granicu te tako Marinko ubrzo postaje veoma imućan i cijenjen u visokim političkim

⁸⁴ isto

⁸⁵ isto

⁸⁶ isto

krugovima. Nakon što je u Njemačkoj stekao veliko bogatstvo i nakon što mu je preminula supruga, vraća se u Smiljevo kako bi svojoj kćeri pronašao hrvatskog muža, ali i kako bi sebi pronašao novu ženu. Ujedno je veliki materijalist, pohlepnik za novcem, a uviđamo i kako nije previše omiljen od strane Smiljevčana koji ipak, zbog njegovog ugleda u politici, pokušavaju s njim izgraditi dobre odnose. Ganga je, dakle, odigrala ključnu ulogu u Marinkovoj karakterizaciji jer osim što govori o njegovom političkom opredjeljenju, upravo je ona utjecala na njegovu daljnju životnu sudbinu.

Gangu Nikola Tesla napravio vesla./ Otiša u Ameriku, izumio šteriku zapjevat će Stanislav koji je okarakteriziran kao veliki nacionalist. Često izražava svoje političke stavove pa će tako reći kako cijeni Petra Preradovića jer je jako volio Hrvatsku, iako je porijeklom bio Srbin, a slično će reći i za Nikolu Teslu. Tom prilikom zapjevat će i ovu šaljivu gangu o Tesli koji je veći dio svog života proveo u Americi, gdje je i umro.

Osim spomenutih, još se tri gange pojavljuju u romanu:

Ne plač' majko moja mila!

Rodila si ti debila!

Bilo vruće ili hladno,

Časnici nas jebu gadno!

Brojim sate, križam dane

Do civila, moj dragane!

Ove gange pjevaju vojnici koji dolaze u Smiljevo pod vodstvom generala Ivica Markića, don Stipanovog brata. Osim što moraju kilometrima pješaćiti i izvršavati sve naredbe, primorani su pjevati pjesmice čiji sadržaj zapravo ponižava njih same. U prvoj će gangi tako vojnici sami sebe nazvati *debilima*, u drugoj se vulgarnim izrazom nastoji iskazati kako ih časnici u bilo koje doba podvrgavaju svojim zapovijedima, kakve god one bile, dok se u trećoj aludira na snažnu želju vojnika da što prije odrade vojnu službu. Te šaljive gange zbog toga izazivaju podsmijeh čitateljstva i svojim su sadržajem zaslužne za proizvodnju humora u romanu. Osim toga, duhovitost proizvodi i prizivanje filmskih scena američkih vojnika i njihova stupanja uz 'ohrabrujuće' stihove.

4.5.2. Haiku poezija

Haiku je japanski oblik poezije čija struktura podrazumijeva tri stiha od pet, sedam i pet slogova, ukupno njih sedamnaest. Tvorac pojma haiku je Shiki Masaoka, a za njega je on „lirski (poetski) izraz, a ne poezija, podvrgnut specifičnim pravilima, tipičnim za japansku kulturu i način života“.⁸⁷

Haiku je nastala iz waka (ili tanka) pjesme te se razvila u „samostalnu, krajnje sažetu i samostalnu lirsku pjesmu, s mnogim metričkim, tematskim, pa u neku ruku i svjetonazorskim obilježjima koje teško mogu zadovoljiti prijevodi na druge jezike“ (Solar 2011: 189). U početku odvajanja, haiku je često bio vulgarnog i plitkog sadržaja, no Matsuo Bashō, koji se danas smatra najvećim haiku pjesnikom svih vremena, doveo ga je do „vrhunskog stupnja umjetničke vrijednosti“ (isto: 189).

Haiku u pravilu nema naslova, nema interpunkcije ni rime i tematski je slobodan, ali „-redovno, iako ne uvijek - sadrži riječ koja određuje na koje se godišnje doba odnosi. Ta riječ ne mora biti direktno imenica ili pridjev nekog doba (npr. proljeće, proljetni,...) već bilo koja riječ koja na neki način determinira ili sugerira određeno godišnje doba“ (Devide 1985: 58). Martinko smatra kako pravu vrijednost haiku daje neuporaba (ili rijetka uporaba) glagola jer će imenica slici dati jači dojam. Navodi i kako se u tradicionalnom haiku izbjegava metafora, a upotrebljava se na zapadu gdje se haiku smatra poezijom. „Ako se metafora koristi, trebala bi biti samo jedna nadgradnja ili pojačavanje odnosa između stvari i slika“.⁸⁸

Najbolja riječ koja opisuje haiku je suzdržanost. Devide iznosi da je haiku poezija „ta, koja s najmanje riječi izriče najviše toga, koja govori šutnjom, koja kazuje ono što nije rekla i obasjava putove na kojima nije upalila svjetla. Haiku je najčišći *razgovor* između pjesnika i čitaoca“ (Devide: 1985: 56). Navodi kako „sedamnaest slogova haiku pjesme ne ide za tim da *opiše* neopisivno, već da *potakne* čitaoca da bi doživio ono što je osjetio pjesnik“ (isto: 53)

Haiku je ušao i u mnoge europske književnosti pa tako i u hrvatsku, iako u našoj književnosti zbog opravdanih razloga nećemo uvijek naići na poštivanje strukture od 5, 7, 5

⁸⁷ <http://blog.dnevnik.hr/budan/2012/02/1630027273/zlatko-martinko-pisati-haiku.html>

⁸⁸ <http://blog.dnevnik.hr/budan/2012/02/1630027273/zlatko-martinko-pisati-haiku.html>

slogova, niti će se uvijek pojaviti riječ koja sugerira godišnje doba. Među hrvatskim pjesnicima koji su pisali haiku poeziju istaknuo se Dubravko Ivančan koji je napisao zbirke *Leptirova krila* (1964), *Svjetlucanja* (1966), i *Uvijek iznova raste pjenušavo stablo bijelog vodoskoka* (1968) te u *Kolu* (1966) *Zemljište sa šljunkom*, s ukupno gotovo tisuću haiku, a haiku se i danas razvija i pobuđuje sve više interesa hrvatskih pjesnika (isto: 70-71).

U romanu haiku pjesme piše Stanislav, a izdvajaju se dva primjera tih pjesama:

U kužinici
dime se četiri pršuta
vijenac kobasica

U jesen
sive patke lete vodoravno
kao u križaljci

Već je spomenuto kako se Stanislav u životu bavio doista raznim stvarima, a jedna od njih je i pisanje haiku poezije. No, iz navedenih primjera može se primijetiti kako se u tome i nije snašao baš najbolje. Osim što ne poštuje strukturu pisanja, njegove pjesme ni sadržajno nisu posve uvjerljive. Povezuju hranu te prostor hranjenja i pripremanja hrane što je u nesuglasju s prevladavajućim motivima prirode koji se u haiku očekuju, a onda kad prirode i ima, ona uspješno završi u križaljci. Teško je procijeniti što Stanislav njima zapravo želi reći i na kakve osjećaje želi potaknuti potencijalne čitatelje svojih pjesama jer bi haiku poezija trebala oslikavati ljudsku unutrašnjost i uspostavljati „razgovor” čitatelja i autora. Njegove će pjesme sadržajem prije nasmijati čitatelja nego ga potaknuti na takva duboka razmišljanja pa stoga možemo zaključiti da je njihova funkcija u romanu da nam dodatno predoče koliko je Stanislav zapravo smiješan lik te koliko je teško ozbiljno ga shvatiti u bilo čemu što radi ili govori.

4.6. Vic

Vic je kratka „jezična tvorevina koja služi izazivanju komičnog dojma, sažeto zacrtavši neke situacije, događaje ili karaktere, i otkrivši u jezičnom izrazu sâmom ili u osobinama izraženog, suprotnosti i protuslovlja koja izazivaju smijeh.” (Solar 2005: 213).

Struktura vica mora poštivati zahtjev za kratkoćom i sažetošću, a prema Solaru čine je tri člana, od kojih nijedan ne bi smio izostati: čvrsta uvodna formula (ekspozicija), usporavanje (stanka) i poenta. Umjesto termina usporavanje, Škreb prednost daje terminu koji je upotrijebio Bernhard Marfurt, a to je dramatizacija – „dio teksta koji stvara jezičnu i semantičku osnovu za poentu” (Škreb 1998: 281). Vicevi se obično sastoje od niza rečenica, dok oni najkraći imaju dijaloški oblik, a prema Škrebu bi u takvim vicevima pitanje u sebi trebalo obuhvatiti i uvodnu formulu i dramatizaciju.

Kao bit vica Škreb izdvaja agresiju te navodi kako će vic djelovati samo ako pripovjedač i njegovi slušatelji imaju zajedničko gledište o tome protiv koga treba poduzeti agresiju, zbog čega je u velikoj mjeri ovisan o uspješnoj komunikaciji. Agresija se vrši pomoću poente koja donosi neočekivani obrat u pripovijedanju, a taj obrat čini pripovijedanje zanimljivim. „Razrješenje u poenti vica svojevrsno je otkriće. Tek u obzoru tog otkrića sve što je ranije rečeno dobiva novi smisao, otkriva se u dimenziji izvorne slikovitosti jezika koji je dotada upotrebljavan za opis doduše apsurdne, nestvarne situacije, ali je u prerušenom obliku zadržao karakter izvještaja” (Solar 2004: 284). Da bi vic djelovao, pripovjedač „mora dijelove strukture vica prije poente ispričati riječima i tonom apsolutne uvjerljivosti kako bi obrat zatekao slušače svom snagom neočekivanosti.” (Škreb 1998: 281).

Solar kao ključne istraživače i njihove orijentacije u razmatranju viceva spominje Sigmunda Freuda i Andresa Jollesa jer se Freud bavi psihičkim mehanizmom nastanka viceva i vic sagledava kao „izraz nesvjesne djelatnosti psihičkih energija” (Solar 2004: 281), dok se Jolles s druge strane bavi njihovim osnovnim jezičnim oblikom. (isto: 281).

Jolles će reći kako se „u obliku vica, gdje god ga nalazimo, nešto *razjašnjava*, da vic bilo što svezano *razvezuje*” (Jolles 1978: 176). Kao duhovnu zaokupljenost iz koje se vic nadaje ističe komiku ili komično, a s obzirom na namjeru komičnoga, vic može preuzimati oblik poruge ili šale. Kao podvrste poruge razlikuje satiru i ironiju pa tako satiru definira kao

porugu „s onim što korimo ili ga se gnušamo i što nam je daleko”, dok je obilježje ironije da se „ruga nad onim što korimo, ali mu nije protivna već osjeća sudioništvo, učestvuje. Zato je za ironiju zajedništvo karakteristična riječ” (isto: 181). S druge strane, „ukoliko komično i vic imaju svrhu da razriješe napetost u životu i mišljenju i oslobode duh, oblik koji oni preuzimaju ne možemo više nazvati *porugom*, nego moramo zboriti o *šali*” (isto: 183). Jolles navodi da su u vicu poruga i šala zapravo sjedinjene te kako ga je moguće razumjeti samo u tom jedinstvu. „U jednom i istom vicu ispunjaju se bez izuzetka razvezivanje nedostatnoga ustroja i razrješenje stanovite napetosti. Ima li čak vic za svrhu da u nekom pojedinačnom slučaju razriješi nešto prijekora vrijedno, to za posljedicu ima da nas on oslobađa općenite napetosti” (isto 183). Zaključuje kako „polazeći od razvezanosti onoga što je prijekora vrijedno, dakle od negativnog, on sa svoje strane, putem slobode koju zajamčuje našem duhu rješavanjem neke napetosti, postaje obvezujući i stvara vlastiti pozitivan svijet” (isto: 185).

Jedan se vic pojavljuje i u Tomićevu romanu, i to u ulozi dosjetke, a učit ćemo ga u razgovoru između invalida Ivića i gostioničara Josipa. U poglavlju o gangi imali smo prilike upoznati lik Ivića za kojega je rečeno da vrijeme provodi zadirkivanjem svih oko sebe, a to osim gangom očigledno ostvaruje i ovom dosjetkom koja je strukturirana u obliku pitanja i odgovora:

„’Reko’, kako u vas u Meksiku zovu komarce?’

’Mosquitos’, reče Miguel.

‘U nas ji ne zovu’, kaže invalid lukavo. ‘U nas sami dođu.’” (Tomić 2000: 119)

U svojoj knjizi *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* iz 1905. godine Freud nije žanrovski odijelio vic od dosjetke pa će tako primjerice Škreb naslov te knjige prevesti kao *Vic i njegov odnos prema podsvijesti*, dok je na srpski jezik taj naslov preveden kao *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*. Razlika između ta dva oblika je ta što „vic ima prilično čvrstu, unaprijed danu strukturu koja mu omogućuje prepričavanje (usp. sintagmu ‘pričati viceve’), dok je *dosjetka* jezično stvaralaštvo *ad hoc*, tj. ona je unikatna, određena situacijom, protočna” (Užarević 2012:62). Freud (1970) se između ostalog bavi i različitim tehnikama kojima se dosjetka služi. Među njima tako spominje tehniku dvojakog značenja, a upravo tom tehnikom izgrađena je i navedena dosjetka. Freud razlikuje više vrsta dvojakog značenja, dok je u našem slučaju riječ o pravom dvojakom značenju ili igri riječima. Pravo dvojako značenje ili igra riječima je prema Freudu „idealni slučaj višestruke upotrebe; nad

rečju se ovde ne vrši nasilje, ona se ne razbija na njene delove, slogove, ona ne mora da pretrpi nikakve modifikacije, niti da sferu kojoj pripada, možda kao lično ime, zameni nekom drugom; ona će baš takva kakva jeste i tako kako stoji u rečeničnom sklopu, zahvaljujući povoljnosti određenih okolnosti, iskazati dva smisla” (Freud 1970: 37).

Isto je, dakle, i s ovom dosjetkom. Glagol „zvāti” ima dva značenja: 1. „obraćati se komu imenom ili drugačije s namjerom da dođe, ili da bi mu se na što skrenula pozornost; dozivati” i 2. „imenovati, nazivati, oslovljavati” (Anić 1991: 862). Ta dvojakost značenja Iviću je stvorila idealne uvjete da se njome „poigra”. Miguel će naravno bez imalo sumnje pomisliti kako ga Ivić pita za imenovanje komaraca u Meksiku, dok će ga Ivić lukavo iznenaditi posve neočekivanim obratom. Već naviknut na Ivićevo svakodnevno zadirivanje, Miguel neće previše pažnje obratiti njegovoj dosjetci. Zbog njezina sadržaja i namjene s kojom je Ivić rabi, nije ni potrebno dodatno naglašavati njezinu ulogu u ostvarivanju humora u samom romanu.

5. Zaključak

Svojim humorističkim romanom *Što je muškarac bez brkova* Ante Tomić uvelike je utjecao na razvoj naše književne scene. Njegov je roman u kontekstu proze devedesetih žanrovski jedinstven, a ističe se i tipom humora jer njegova knjiga „ne satire i nije izravno rugalačka nego se vedro i zdravo smije karakterima i glupostima u vlastitom dvorištu“ (Primorac 2005: 453).

Moglo se primijetiti kako se velik broj autora osvrće na poveznicu Tomićeva humora s češkim, a jednako se tako traže i poveznice s pojedinim hrvatskim autorima. No, za nas je u radu bilo bitno uočiti da osim brojnih elemenata kojima se Tomić služi u postizanju humora, nije zanemariva ni uloga različitih jednostavnih oblika koji su uklopljeni u roman. O kakvom će romanu biti riječ najavio nam je već jedan takav oblik - Hrabalov šaljivi aforizam. Osim toga, pokušalo se uočiti kako ti oblici utječu na karakterizaciju samih likova.

Po svojoj su se brojnosti istaknuli paremiologizmi, kojih je u romanu daleko najviše, što nije toliko ni iznenađujuće s obzirom na to da su oni i inače dio svakodnevnne ljudske komunikacije, a da toga veoma često nismo ni svjesni. Paremiologizmi su dio govora svih likova, a prema njihovoj uporabi mogu se donositi i zaključci o različitim osobinama likova (npr. o njihovoj duhovitosti, religioznosti, vulgarnosti, itd.). Oni likovima pomažu i pri boljem dočaravanju unutarnjeg stanja, pri izražavanju vlastitih misli i osjećaja i slično tome. U njima je zastupljena slikovitost i motivska raznolikost, a oblikovani su tako da prirodno dobro stoje i prigodni su u određenom kontekstu. Moglo se primijetiti i kako je kod Tomića vidljiva uporaba nekih frazema koji pripadaju novijem vremenskom razdoblju. Što se tiče humora, on u frazemima i nije zastupljen u onoj mjeri u kojoj bismo možda to očekivali, ali su se s druge strane ipak mogli uočiti i neki elementi kojima se on postiže, kao na primjer proširivanje već postojećih frazema novim riječima, usporedbe s životinjskim svijetom, uporaba vulgarizama, itd.

Slično se može reći i za psovke, kletve i zakletve, koje su također dio govora gotovo svih likova u romanu, a likovi ih rabe s različitim funkcijama. Najčešće su izraz njihova nezadovoljstva i ljutnje, a često imaju i funkciju poštapalice. U postizanju humora neće odigrati posebno veliku ulogu, ali se moglo uočiti da ipak ima onih oblika koji će svojim sadržajem na neki način pridonijeti njegovom ostvarenju.

Poslovice su najviše obilježile lik Stanislava. Poslovica je ključna tema njegova eseja, a javlja se i kao dio njegova govorenja i promišljanja. No, moglo se uočiti da se te poslovice obično pojavljuju u šaljivom kontekstu pa zapravo pomažu u predočavanju Stanislava kao pomalo smiješnog čovjeka koji ni sam ne zna što želi u životu te se ne snalazi dobro u onome što radi. Isto se moglo zaključiti i o funkciji haiku pjesama koje Stanislav piše, a koje svojim sadržajem izazivaju smijeh kod čitatelja.

Ganga je pak odigrala važnu ulogu u Marinkovoj karakterizaciji jer je potaknula razvoj ostalih događaja u njegovom životu, a gange imaju važnu ulogu i u karakteriziranju invalida Ivića koji njima (osobito erotskim gangama) provocira i nasmijava ostale likove te uz to nasmijava čitatelja. U toj je ulozi i dosjetka kojom Ivić zadirkuje Miguela, a na postizanje humora utječu i šaljive gange koje pjevaju vojnici.

Može se, dakle, zaključiti kako mali oblici u određenoj mjeri doista utječu na karakterizaciju likova. Neki od njih u tome imaju veću, a neki manju ulogu pa će tako paremiologizmi i psovke utjecati na karakterizaciju svih likova, dok su ostali oblici značajni pri karakteriziranju samo pojedinih likova. Jednako tako, mogli smo uočiti i kako su mali oblici sastavni dio govora samog sveznajućeg pripovjedača, što se u prvom redu odnosi na frazeme, a oni mu pomažu u opisivanju pojedinih situacija, postupaka likova, njihovog unutarnjeg stanja. Osim na karakterizaciju, male literarne forme u manjoj ili većoj mjeri utječu i na ostvarivanje humora. Svi ti oblici dio su govorenja i mišljenja likova, a prema tome možemo reći da su na prikladan način uklopljeni u roman i da su našli svoje prigodno mjesto u tekstu.

6. Literatura

1. ANIĆ, Vladimir (1991) *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
2. BAGIĆ, Krešimir (2012) *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
3. BOTICA, Stipe (1995) *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Zagreb: Školska knjiga.
4. BOTICA, Stipe (2007) *Kad ti kuća gori, a ti se ogrij: zbirka poslovice Bartula Matijace*. Zagreb: Naklada Pavičić.
5. BOTICA, Stipe: Predavanje iz kolegija *Tipologija malih literarnih formi i usmenost*, ak.g. 2008/2009.
6. ČUBELIĆ, Tvrtko (1990) *Povijest i historija usmene narodne književnosti*. Zagreb: s.n.
7. DEVIDÉ, Vladimir (1985) *Japanska haiku poezija i njen kulturnopovijesni okvir*. Ljubljana-Zagreb: Cenkarjeva založba.
8. DRAGIĆ, Marko (2006) *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*. Sarajevo: Matica hrvatska i HKD Napredak.
9. FREUD, Sigmund (1970) *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*. Beograd: Matica srpska.
10. JOLLES, André (1978) *Jednostavni oblici*. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu.
11. KEKEZ, Josip (1984) *Poslovice i njima srodni oblici*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
12. KEKEZ, Josip (1990) *Svaki je kamen da se kuća gradi*. Osijek: Izdavački centar Revija.
13. KEKEZ, Josip (1996) *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*. Zagreb: Matica hrvatska.
14. KEKEZ, Josip (1998) *Usmena književnost*. U: *Uvod u književnost*. Uredili Zdenko Škreb i Ante Stamać. Str: 133-192. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

15. KOVAČEVIĆ, Barbara (2012) *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
16. MATEŠIĆ, Josip (1982) *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO Školska knjiga.
17. MENAC, Antica (2007) *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
18. MENAC, Antica i dr. (2003) *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
19. NEMEC, Krešimir (2003) *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*. Zagreb: Školska knjiga.
20. POGAČNIK, Jagna (2002) *Backstage književne kritike*. Zagreb: Pop&pop.
21. POGAČNIK, Jagna (2008) *Tko govori, tko piše: Antologika suvremene hrvatske proze*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola.
22. PRIMORAC, Strahimir (2005) *Prozor u prozu*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
23. SOLAR, Milivoj (2004) *Ideja i priča*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
24. SOLAR, Milivoj (2005) *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
25. SOLAR, Milivoj (2011) *Književni leksikon*. Zagreb: Matica hrvatska.
26. ŠKREB, Zdravko (1998) Mikrostrukture stila i književne forme. U: *Uvod u književnost*. Uredili Zdenko Škreb i Ante Stamać. Str: 233-282. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
27. TOMIĆ, Ante (2000) *Što je muškarac bez brkova*. Zagreb: HENA COM.
28. UŽAREVIĆ, Josip (2012) *Književni minimalizam*. Zagreb: Disput.
29. VISKOVIĆ, Velimir (2006) *U sjeni FAK-a*. Zagreb: V.B.Z.
30. ZIMA, Zdravko (2003) *Prikazi, prikaze*. Zagreb: Profil.

Članci

1. KOLANOVIĆ, Maša (2001) Između sapunice i pastore : Ante Tomić: Što je muškarac bez brkova. *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i društvo*. Br. 57, 11/12. Str. 281-283.
2. LJUBIĆ, Lucija (2003) Što je muškarac bez brkova: proza i drama. *Kazalište: časopis za kazališnu umjetnost*. Br. 7, 13/14. Str. 192-195.
3. MIHALJEVIĆ, Milica i Barbara KOVAČEVIĆ (2006) Frazemi kroz funkcionalne stilove. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. God. 53 Br. 1., 1-40. Str. 1-15.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=25186
10. listopada 2013.
4. MIKULACO, Daniel (2010) Šarko, Dora, Robi K. i Toni Makaroni – *infantilne percepcije zbilje 90-ih*. *Fluminensia*. God. 22 Br. 1. Str. 85-101.
5. NIKOLIĆ, Davor (2010) Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. Vol. 47 Br. 1. Str. 147-162.
6. PETRANOVIĆ, Martina (2006) Topos krčme u suvremenoj hrvatskoj drami. *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*. Vol. 32 Br. 1. Str. 375-393.
7. RIZVANOVIĆ, Nenad (1998) Veliki povratak splitske proze (Ante Tomić: Zaboravio sam gdje sam parkirao). *Republika: časopis za književnost*. Br. 5-6. Str. 231-233.

Internetske stranice

1. AJDAČIĆ, Dejan. *O kletvi u usmenoj književnosti*.
http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva.html 23. kolovoza 2013.
2. BUBLE, Nikola. *Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe dalmatinske Zagore i zapadne Hercegovine*. http://www.ganga.hr/html/dr_nikola_buble.html 11. srpnja 2013.

3. BURIĆ, Ahmed. *Pisac, makar i bez brkova*.
<http://www.bhdani.com/arhiva/187/opservatorij.shtml> 15. lipnja 2013.
4. MARTINKO, Zlatko. *Pisati haiku*.
<http://blog.dnevnik.hr/budan/2012/02/1630027273/zlatko-martinko-pisati-haiku.html>
19. kolovoza 2013.
5. MIJATOVIĆ, Anđelko. *Ganga*. http://www.ganga.hr/html/dr_andelko_mijatoviae.html
11. srpnja 2013.
6. PEOVIĆ, Katarina. *Opet se smijemo drugima*.
<http://www.matica.hr/vijenac/186/Opet%20se%20smijemo%20drugima/> 15. lipnja 2013.
7. PILCH, Pavel. *Psovka u hrvatskome i češkome jeziku*.
http://is.muni.cz/th/216028/ff_b_b1/PILCH_PAVEL_BCPRACE_HR_.pdf
23. kolovoza 2013.
8. POPOVIĆ, Edo. *Urnebesna komedija nesporazuma*.
<http://www.matica.hr/vijenac/178/Urnebesna%20komedija%20nesporazuma/>
15. lipnja 2013.
9. VUKOVIĆ, Mladen. *Gangaši naši prvi etno glazbenici*.
http://www.ganga.hr/html/mladen_vukoviae.HTM 11. srpnja 2013.
10. <http://www.profil-mozaik.hr/autori/ante-tomic/biografija/80420> 7. lipnja 2013.
11. http://hr.wikipedia.org/wiki/Ante_Tomi%C4%87 7. lipnja 2013.